STAMBØGER FRA TIDEN 1650-1750 I DET KONGELIGE BIBLIOTEK

AF

VELLO HELK

I de nærmest foregående bind af F & F har jeg behandlet stambøgerne i Det kgl. Bibliotek frem til 1650. Navnlig fra begyndelsen af 1600-tallet findes der mange stambøger i bibliotekets samlinger, og en del af disse fortsættes efter 1650, nemlig hele 17 i det første tiår, mens kun tre af dem går endnu længere, deraf én ud over 1670. I det følgende behandles stambøgerne fra tiden 1651-1750, en periode som er kendetegnet ved nedgang, stilstand og en ny opgang henimod slutningen. Det var også en tid med langvarige krigsperioder, som skabte usikkerhed og afbrød de sædvanlige rejseruter. For Danmarks vedkommende kan nævnes Karl-Gustav-krigene 1657-60, den skånske krig 1675-79 og den store nordiske krig 1700-21, som alle havde eller var udløbere af krige uden for Norden. Det øvrige Europa hærgedes ligeledes af konflikter: i begyndelsen af perioden navnlig mellem Nederlandene og England, og dertil kom den pfalziske arvefølgekrig 1688-97, den spanske arvefølgekrig 1701-13 og de schlesiske krige 1740-42 og 1744-45, for blot at nævne nogle af de største urokomplekser.

Talmæssigt er ejere af 80 selvstændige stambøger fra denne periode (deraf 46 fra før 1700) fordelt med 16 fra Danmark, 23 fra hertugdømmerne og 41 fra udlandet. Af de sidste har dog 6 slået sig ned i det danske monarki. Dertil kommer to danske adelsdamers stambøger, som er fortsat inden for slægten, og det samme er tilfældet med yderligere en dansk og to slesvig-holstenske stambøger, mens to udenlandske er fortsat fra den sidstbehandlede periode med nye ejere. Ejere af blade og stambogsfragmenter fordeler sig med en dansk og to slesvigere, mens 12 har tilhørt udlændinge. Det samlede antal stambogsejere er 102.

Næsten tre fjerdedele af de selvstændige stambøger fra denne periode kommer fra samlinger anlagt af det 18. århundredes navnkundige sam-

lere. Førstepladsen indtages som sædvanlig af *Otto Thott* med 39 numre, deraf har 26 tidligere tilhørt *C. F. Temler*. O. H. Møller er repræsenteret med 17 stambøger, mens 3 stammer fra *Abraham Kalls* samling.

Stambøgerne, som endnu i det 17. århundrede havde en ret omfattende geografisk spredning, blev efterhånden begrænset til lande nord for Alperne, navnlig Tyskland, og indførslerne fra England og Frankrig er sjældnere. Således har mindst 44 ejere besøgt Jena, 34 Leipzig, 32 Halle og 31 Wittenberg, mens 16 stambøger har indførsler fra Nederlandene, 9 fra England og 4 fra Paris. Kun 3 stambøger har vidnesbyrd om et besøg i Italien, alle fra de første årtier (*Joh. Holtzkampf* 1652, *Willum Worm* 1657-61 og *A. F. Mejer* 1678).

Stambogsskikken synes aldrig at have vundet særlig stor udbredelse ved Københavns universitet. Adskillige begynder deres stambøger med afskedshilsener efter studier her, men de er som regel skrevet af professorer og andre fremtrædende folk, kun yderst sjældent af studiekammerater. Dette synes ikke alene at gælde danske, men i lige så høj grad de udenlandske besøgendes stambøger. I modsætning hertil er indførsler ved de tyske universiteter for en stor del gjort af andre studenter.

I 1665 oprettedes universitetet i Kiel, hvor studenter fra hertugdømmerne kunne starte deres studier, men det har tilsyneladende været noget, inden stambogsskikken fandt fodfæste ved det nye universitet. Det hænger muligvis sammen med den omstændighed, at universitetets begyndelse faldt sammen med en nedgangsperiode for stambøgerne. Ligesom i København domineres indførsler fra Kiel et godt stykke ind i 1700-tallet af professorer og andre lærde. Ofte begyndes stambogen først efter at den pågældende student har forladt Kiel (*August Giese*, *Stephan Jebsen*, *Joh. Steinhammer*, *Abraham Kall* og *Gotth. Joh. Zwergius*). Fra 1720'erne får stambøger fra ophold i Kiel en bredere navnekreds og herefter de samme kendetegn, som karakteriserer indførsler ved de store tyske universiteter, navnlig Jena og senere også Göttingen, med stadig flere studenternavne og et djærvere sprog. Ved siden af de enkelte nationer opstod der henimod midten af 1700-tallet hemmelige sammen slutninger, som begynder at sætte deres præg på stambøgerne; ved siden af frimurerårstal o.l. optræder efterhånden mange hemmelige symboler og tegn.

Ved siden af studenterstambøger dukker der andre stambøger op, som får en vis udbredelse. Allerede tidligere plejede adelsdamer at føre stambøger med mindre geografisk spredning. Nu træder adelen i baggrunden og andre kommer til. Tendensen til at anlægge stambøger til brug for ejerens familie- og vennekreds blev yderligere forstærket i 1700-tallet.

"Titelblad" til stambog for Georg Paul Merkel, pennetegning på pergament, indklæbet i Sigismund Ludwig Geyhers stambog, Thott 1284 4°. Originalens størrelse.

Stadig flere stambogsejere findes uden for de egentlige studenters kreds: kunstnere, boghandlere, håndværkere o.a., der med større eller mindre held forsøger at efterligne denne skik. Mens skikken stadig skulle sikre erindringen om møder med kendte personer og dyrkelse af venskabet, kunne andre aspekter træde stærkere ind i billedet. Således findes blandt de foreliggende stambøger et par stykker, som helt eller delvis har fungeret som almisseeindsamlingsbøger (Michael Christophori, Hans Gentzmer).

Ved de stambøger, som benyttedes på udenlandsrejser, kan man som regel gå ud fra, at ejeren har været i den pågældende by den dag, indførslen er dateret. Ved korte indførsler må det antages, at ejeren har opholdt sig i samme hus, men ellers kunne stambøgerne vandre fra hånd til hånd. Især når det gjaldt de kunsthæderige illustrationer, må det formodes, at bøgerne blev lånt ud, således at dette arbejde kunne udføres. Allerede tidligt kan det konstateres, at der er afsat plads til våben-tegninger, som ikke er blevet fuldført; måske havde kunstneren ikke tid, måske skulle ejeren videre på sin rejse. Det er også muligt, at kammerater og bekendte kunne låne ens stambog, både for at lade sig imponere og for at få inspiration. Men således kunne disse bøger let komme på afveje. Måske ligger heri noget af forklaringen på, at enkelte stambøger synes afbrudt midt i en rejse, men der kan naturligvis også peges på andre muligheder såsom glemsomhed, tyveri o.l.

Mens de fleste stambogsejere på titelbladet ikke præciserer, hvordan stambogen egentlig fungerer, idet den som regel kun bliver tilegnet venner og velyndere, der anmodes om at skrive deres navne, formulerer den senere Moltrup-præst Gotthard Johan Zwergius tydeligt formålet i et indledningsvers, skrevet kort efter hans immatrikulation i Jena i maj 1733. 'Salinen' i fjerde verslinie er floden Saale:

Hochwehrte, die Ihr mich schon längst im Kiel-Athen
In Eurer Freude Zahl unwürdig aufgenommen!
Und Ihr Geehrteste, die ich zuerst geschn,
Nachdem ich an den Strand Salinens angekommen!
Euch send' ich dieses Buch. Schreibt Eure Nahmen drein
So kan von Eurer Huld mein Stamm-Buch Zeuge seyn.

Stambøgerne er ofte en del af familietraditionen, som fortsættes gennem flere slægtled. Der er således bevaret to stambøger efter oldforskeren Ole Worm, og både hans søn og sønnesøn er repræsenteret i Kgl. Bibl.s samlinger med deres egne stambøger. Der kan nævnes tilsvarende eks-

empler med tre stambøger, hver for sin generation, således inden for familien Sass i Haderslev og Assens og familien Schmollius i Regensburg. Med to generationer er i den foregående periode familierne Bartholin og Fuiren repræsenteret, og begge perioder forbindes af stambøger fra familierne Bornemann, Giese og Paulli. Familien Kall har to generationers stambøger inden for den her behandlede periode, og skikken fortsættes efter 1750 med endnu et led.

I andre tilfælde kunne samme stambog vandre inden for familien, fra slægtled til slægtled. Således fik Johannes Jebsen sin svigerfader Stephan Klotz' stambog og overlod den senere til sin søn Stephan Jebsen. Arven fra fader til søn er den almindeligste, som f.eks. inden for familien Jessen, men stambogen kunne også overgå fra moder til datter (f.eks. fra Elisabeth Ulfeldt til Lisbeth Friis). Der er dog i disse tilfælde altid tale om et klart afgrænset ejerskifte. Det kunne også foregå på den måde, at ejeren udlånte sin stambog til en anden, der skulle til et udenlandsk universitet. F.eks. overlod sognepræsten i Starup Jacob Caspergaard sin stambog med indførsler fra studietiden i Nederlandene 1652 til August Friedrich Jani fra Glückstadt, der videreførte den under sine studier i Leipzig og Halle 1673 og senere (1675) i Wittenberg, hvorefter bogen blev afleveret til den oprindelige ejer og fortsat af denne. Ved indførsler under låneperioden nævnes ofte, at disse er hilsener til Caspergaard, skrevet efter anmodning af Jani.

Endnu mere udviklet bliver forholdet, når ejeren rejser til udlandet og lader sin stambog cirkulere blandt hjemmевærende venner og bekendte, som Terkel Klevenfeldt gjorde 1742, da han befandt sig i Nederlandene og Frankrig,¹⁾ mens hans stambog med hilsener til den fraværende vandrede fra hånd til hånd i København, dog kun i nogle måneder. Det er muligt, at ejerens fravær ikke har inspireret til en længere fortsættelse. Det samme forhold træder endnu tydeligere frem ved de geografisk begrænsede stambøger: de kunne vandre i en vennekreds, og indførslerne kan ikke benyttes som bevis på ejerens tilstedeværelse på et givet tidspunkt.

Der er et forholdsvis stort antal anonyme stambogsejere, hvilket skyldes den omstændighed, at det efterhånden går af mode at nævne ejerens navn ved de enkelte indførsler. Såvel fyrstelige som andre højtstående personer, derunder universitetsprofessorer, har næsten altid undladt det, vel overvejende af praktiske hensyn, da de jo skulle skrive i mange stambøger, som ofte blev præsenteret på én gang, således at det ikke altid var let at finde ud af, hvem den bog tilhørte, som de lige det øjeblik skrev i. Men nære venner og studiekammerater plejede at anføre ejerens navn

med alle de gængse titler og hædrende titulaturer. Fra midten af 1600-tallet spores der imidlertid en tendens til at udelade navnet og benævne ejeren blot som „hr. ejer“ med forskellige hædrende tilføjelser, eller kun „kære ven“, og hvis titelbladet mangler, kan en identifikation af ejeren ofte være vanskelig, idet man de sjældne gange navnet nævnes som regel nøjedes med efternavnet. Det er lettere at fastslå, hvor den pågældende kom fra, idet hans landsmænd sørgede for at understrege dette forhold, og ligeledes nævnes studieretningen hyppigere. Man var „ven“ og „broder“ og undlod ikke at nævne det, mens navnet blev anset for overflødigt.

Stambøger fra Danmark og hertugdømmerne. Fra midten af 1600-tallet ebber det ud med de danskes udenlandsrejser, og endnu tydeligere er tilbagegangen ved stambøgerne. De danske stambøger fra den anden halvdel af 1600-tallet, hvis ejere har været i udlandet, er alle ført inden for den første snes år. Derefter indtræder en stilstand, som varer over et halvt århundrede, inden Willum Worms (d. 1737) stambog med indførsler fra hans udenlandsrejse 1721-24 synes at indlede en ny udvikling, som tager fart i 1730'erne, da vi igen møder flere danske stambøger, men hverken antallet af besøg ved udenlandske universiteter eller antallet af bevarede stambøger kan herefter måle sig med de tilsvarende tal fra Slesvig-Holsten. Nedenfor gennemgås summarisk de danske og de slesvig-holstenske stambøger. Først behandles studenterstambøgerne, derefter kommer de øvrige: adelsdamer, kunstnere og andre.

I marts 1651 tog *Peder Christophersen Bremermann*, søn af den islandske købmand Christopher Bremermann, afsked med sine lærere i København, der skrev deres hilsener i hans nyanlagte stambog, som blev fortsat under hans videre studier i Wittenberg, som synes at være afsluttet 1653. Hans videre skæbne er ukendt.

De første indførsler i *Willum Worms* (d. 1704) stambog er fra 1652, da han havde fået lejlighed til at ledsage Erik Rosenkrantz og Peder Reedtz på deres ambassade til England. Han tog da afsked med sine lærere, deriblandt hans privatpræceptor Thomas Bartholin og fader Ole Worm. Senere blev bogen fortsat på vidtløftige studierejser, påbegyndt 1653 og fortsat gennem ti år, kun afbrudt af et ophold hjemme 1655, men desværre indeholder den kun ret få navne fra den tid, således fra Padova Johan Rhode (31.8.1657) og fra Mantova lægerne Petrus og Sebastian a Castro (15. og 21.5.1661).²⁾

Universitetsboghandler Joachim Moltkes søn *Johan Moltke* påbegyndte 1653 efter studier ved Københavns universitet en udenlandsrejse, som i de næste seks år bragte ham vidt omkring. Opholdsstederne kan bestem-

mes ved hjælp af hans stambog. I den første periode besøgte han universitetsbyerne Rostock og Greifswald. Efter et ophold hjemme drog han atter ud, over Rostock, Giessen, Heidelberg til Wittenberg og Praha, derefter til Tübingen og Strassburg, videre over Amsterdam til England og derfra til Paris, alt imens Danmark befandt sig i krig med Sverige. I 1659 var han atter i Rostock, hvorfra hans familie stammede, og derfra er også de sidste navne fra sommeren 1661 dateret. Samme år blev han optaget i sin faders boghandel, men både faderen og han selv døde tre år efter, hvorefter forretningen gik til grunde i arvestridigheder. Fra det omfattende persongalleri i hans stambog kan nævnes barokdigteren *Georg Philipp Harsdörffer* i Nürnberg (20.2.1658).

Ligesom begge de foregående studerede rådmandssønnen *Jens Wandal* fra Ribe under Karl-Gustav-krigene i udlandet, i Tyskland og i Nederlandene. Han var i april 1656 blevet immatrikuleret i Rostock, men stambogen begynder først i marts 1657, da han foretog en rejse til Greifswald. I april forlod han Rostock med Wittenberg som mål, hvor han blev indskrevet i slutningen af måneden. Efter godt to års studier gik rejsen videre til Franeker i Holland, hvor han blev indskrevet i oktober 1658. Forinden havde han i Haag besøgt den danske resident Peder Charisius. Året efter kom han også til Groningen, og de sidste navne er fra april 1659 fra Franeker, inden han rejste hjem til Ribe, hvor han allerede samme år døde af pest.³⁾

I 1663 anlagde *Christian Paulli*, søn af kgl. livlæge Simon Paulli, en stambog, hvori han det følgende år i København samlede flere gæstende fyrsters og diplomaters navnetræk, dog er der også et par navne fra et ophold i april 1664 i Sorø. Blandt navnene er også de to jesuitter, der virkede som katolske kapellaner ved fremmede gesandtskaber i byen, nemlig Heinrich Mühlmann, der 25.4.1665 skrev sin ordens valgsprog „Omnia ad maiorem Dei gloriam“ og hans efterfølger Heinrich Kirchner med en hilsen af 3.12.1667. Desuden kan nævnes Valerio Maccioni, der af paven blev udnævnt til apostolsk vikar i den nordiske mission og i øvrigt forsøgte at få medlemmer af det danske kongehus til at konvertere. I foråret 1669 begav Christian Paulli sig til Helmstedt, og fra denne by stammer de sidste indførsler. Ejeren døde 1679 i Paris.

Den senere deputeret i Generalkommissariatet *Balthasar Seckmann*, søn af Københavns borgmester af samme navn, har efterladt sig en stambog med nogle få indførsler, hovedsagelig fra Strassburg og Leiden 1669-70.

Heller ikke hofretsassessoren og digteren *Willum Worms* stambog indeholder mange indførsler. De fleste er dateret 1721 i Leipzig, hvor han synes at have opholdt sig i nogen tid. Samme efterår rejste han over

Halle og Frankfurt a. M. til Rotterdam, hvor han var i maj 1722. I 1723 blev han assessor i Hofretten, men synes ifølge stambogen i begyndelsen af 1724 at have været i Paris. Endelig har stambogen været i brug en enkelt gang 1729 i København. Ejeren skal have været model for Holbergs „Jean de France“ (1722), og med denne tradition stemmer, at så godt som alle indførsler i hans stambog, uanset de skrives nationalitet, er på fransk. Den eneste undtagelse er en indførsel, som samtidig findes på italiensk.

Lægesønnen *Frederik von Buchwald* fra København studerede først teologi, men skiftede dog senere over til medicin og blev en dygtig fødselslæge. Hans stambog indeholder vidnesbyrd om hans studier i Tyskland, navnlig fra Jena, Halle og Rostock i årene 1733-35.

Jørgen Leth fra Storehedinge rejste ud 1736 og studerede et par år i Jena og Halle. Hans stambog fra denne rejse er pietistisk præget, og pietismen har også kendetegnet hans senere embedsførelse som sognepræst i Dalum.

Jens Henriksen Schou, præstesøn fra Sal i Viborg amt, anlagde en stambog ved sin afsked fra Halle i marts-april 1742. Den indledes med hans levnedsløb fra hans fødsel til 1737. De fleste navne er studenter fra det dansk-norske monarki i Halle. Stambogen har også været i brug på hjemvejen og afsluttes i april 1742 i Lübeck.

Da præstesønnen *Niels Randulf With* fra Slagelse 1742 blev teologisk kandidat i København, tog han afsked med sine lærere og venner, såvel i København som i Slagelse. Deres navne udgør grundstammen i hans stambog, som blev fortsat under studier i Halle og Jena. Stambogen afspejler ligeledes ejerens rejser til andre sachsiske universitetsbyer og blev fortsat efter hjemkomsten 1745, først i Broager og senere på Als, hvor Christian Carl Ludvig, en neger fra Afrika, er det sidste navn. Året efter blev With ansat i Tårnby på Amager, hvor han døde som sognepræst.

Af studenterstambøger fra hertugdømmerne har den tidligste tilhørt præstesønnen *Jacob Caspergaard* fra Vonsbæk, der anlagde den 1652 efter nogen tids studier i Francker.⁴⁾ Den blev flittigt brugt på hans rejse i Nederlandene inden hans hjemvenden. Efter hans tiltræden af sognepræsteembedet i Starup hentedes stambogen kun frem ved specielle lejligheder. En indførsel 24.3.1665 beretter, at stambogen ti dage før var blevet reddet, da Nordborg slot gik op i luer. Bogen har desuden været udlånt til mag. August Friedrich Jani fra Glückstadt, der benyttede den under sine studier i Leipzig og Halle 1673 og senere (1675) i Wittenberg. Derefter benyttedes den kun enkelte gange, næsten frem til ejerens død, således indeholder den en indførsel af Peder Terpiger i Ribe 22.2.1689,

og det sidste navn er archidiakon Paul Nielsen Sass 6.4.1691 i Haderslev. Gennem dennes barnebarn og efterfølger Christoffer Sass kom bogen til O. H. Møller.

Jurastudenten *Johann Woldenberg* fra Itzehoe begyndte sin stambog ved afskeden med Rostock i august 1652 og fortsatte på senere rejser, som førte ham først til Königsberg og efter et kort ophold hjemme 1653 til Nederlandene med studier i Franeker (1653-54) og påfølgende rejser over Amsterdam og Köln til Frankrig med ophold i Paris og Sedan (1655-57). Derfra begav han sig i maj 1657 til London og var i juni tilbage i Nederlandene, hvor indførslerne slutter i Amsterdam.

Med en enkelt indførsel fra sit korte ophold i Rostock 1656 fik *Cosmus Bornemann*⁵⁾ begyndt sin stambog, men først efter sin deltagelse i krigen og fredsslutningen 1660 drog han atter afsted, ledsaget af afskedshilsener fra københavnske professorer. På vej til Nederlandene fulgtes han med det nederlandske gesandtskab, der havde været med ved fredsforhandlingerne i Oliva. Flere af dets medlemmer, således Wilhelm van Hare og Pieter de Huybert, har skrevet deres hilsener undervejs på skibet. I Nederlandene studerede Bornemann i Franeker, opholdt sig også i Groningen og Amsterdam, hvor han 2.6.1661 mødte den berømte pædagog Johann Amos Comenius. I samme by afsluttes stambogen i oktober 1664. Efter hjemkomsten blev Bornemann professor ved Københavns universitet, 1684 borgmester og året efter tillige assessor i Højesteret.

Paul Jessen, søn af diakon Johannes Jessen i Bredsted,⁶⁾ begyndte sin stambog ved skoleafslutningen i Flensborg 1656. Blandt de første navne er rektor Johan Wigand, hos hvem han havde boet i to år. Året efter tog ejeren afsked med venner og familie i Bredsted, og også faderen ønskede ham i den anledning held og lykke på rejsen. Dernæst synes han at have fortsat sin skolegang i Lüneburg (1658-59). I de følgende år studerede han i Leipzig, idet han også besøgte Jena, Halle og Wittenberg. 1660 vendte han tilbage til hertugdømmerne, og de sidste indførsler er fra april 1663 i Bredsted. To år senere blev han diakon i Bordelum.

I præstefamilien Sass blev stambogsskikken ført videre af *Paul Nielsen Sass*, søn af sognepræst Niels Sass i Assens.⁷⁾ Den unge mand anlagde sin stambog ved afskeden med Wittenberg 1666 og benyttede bogen flittigt under hjemturen. Samme efterår drog han over Odense til København, hvor han synes at have opholdt sig i nogen tid. I 1667 vendte han tilbage til sin fædrenes by Haderslev for at overtage en stilling som archidiakon ved domkirken, som han beholdt til sin død. Stambogen har også i de følgende år været fremme og er benyttet med jævne mellemrum frem til 1698. Blandt dens navne i den sidste periode er Starup-præsten Jacob

Caspergaard, der har skrevet en hilsen under Sass' besøg hos ham 15.3.1691, en hilsen, som Sass gengældte tre uger senere. Som den tredje stambogsbesidder inden for slægten optræder hans søn *Nicolaus Gottfred Sass*,⁸⁾ der begyndte med afskedshilsener fra Wittenberg, Jena og Leipzig 1697 og fortsatte hjemme i Haderslev, hvor bl.a. faderen har skrevet en hilsen før afrejsen til København. Her har han hentet de sidste indførsler fra tiden frem til december 1700, da han efter faderens død vendte hjem for at overtage dennes stilling som archidiakon, som han beklædte til sin død.

*Stephan Jebsen*⁹⁾ fortsatte sin faders og bedstefaders stambog under studier i Leipzig og Königsberg 1670-75, senere hovedsagelig i Hamburg 1676-79 og under en rejse til Nederlandene og England 1684. Den indledes af hans moder Catharina Jebsen i Rendsborg 28.3.1670 og afsluttes i Oxford 14.7.1684.

Stadssekretær i Husum August Giese havde en søn *Joachim*,¹⁰⁾ der fortsatte sin faders stambogstradition. Han begyndte i maj 1670 ved afskeden fra Lübeck og fortsatte under sine studier i Helmstedt 1671-75, afbrudt af et ophold i Altdorf (1673-74).

Bernhard Lasseus fra Tønder¹¹⁾ har ført stambog i sin hjemby 1673 og derefter i Kiel. Den indeholder desuden vidnesbyrd om ejerens studier og ophold i Rostock (1675), Wittenberg, Leipzig og Helmstedt (1678). Flere af stambogens blade er dog gennem en senere ejer havnet andre steder, deriblandt en indførsel af Josua Schwartz i 1685, samme år da denne blev udnævnt til superintendent i Slesvig.

Peter Malmogius fra Flensborg¹²⁾ anlagde sin stambog ved afrejsen fra gymnasiet i Danzig i foråret 1692. Senere er den benyttet under studier i Leipzig 1693 og på en rejse i marts-maj 1694, som førte ham over Dresden til Altdorf og Nürnberg og videre til Wittenberg og Magdeburg, hvor stambogen slutter. Den indeholder et stort antal præster og lærere, som han har mødt undervejs, men overhovedet ingen landsmænd. Ejeren blev senere garnisonspræst og sluttede sine dage som sognepræst i Kropp.

Ret fattig på indførsler er også den stambog, som *Manasse Monrad* fra Ketting¹³⁾ førte med sig under sine studier i Wittenberg, Jena og Halle 1693-94. Kun én landsmand har fundet plads, nemlig magister Jacob Peter Stephani fra Garding, mens resten er fremmede professorer og præster. Ejeren blev senere præst på Sjælland.

Johan Steinhammer fra Slesvig¹⁴⁾ blev allerede 1692 immatrikuleret i Kiel, men sin stambog påbegyndte han først 1696, da han rejste til Holland. Der opholdt han sig i nogen tid, virkede som præceptor, navnlig i Haarlem, og foretog 1697-98 en rejse til England. I efteråret 1699

vendte han tilbage til Slesvig. Senere har stambogen været i brug under en rejse 1704 til Wittenberg, Leipzig og Halle. Samme år blev han kompastor og rektor i Frederiksstad, og stambogen er kun benyttet én gang senere, nemlig 1709 af en svensk student.

Abraham Kall fra Flensborg,¹⁵⁾ senere præst i sin fødeby, har efterladt sig en stambog med navne fra sine studier i Halle 1702-09. Hans søn *Johan Christian Kall*,¹⁶⁾ der var født, mens faderen 1714 var pastor i Charlottenburg ved Berlin, vendte 1732 tilbage til samme egn og førte ligeledes en stambog med mange indførsler fra Jena, hvor han blev indskrevet 3.5.1732. Året efter kom også han til Halle. De fleste indførsler skyldes professorer og andre lærere. Bogen slutter 1738, da ejeren blev professor i orientalske sprog i København.

Conrad Wilmsen fra Slesvig¹⁷⁾ anlagde sin stambog under studier i Kiel 1704-05, fortsatte i Rostock 1705 og i Jena 1706. Samme år vendte han tilbage til sin hjemstavn, hvor bogen slutter med et par indførsler i Slesvig 10.12.1706.

Friedrich Gabriel Schreiber fra Glückstadt tog afsked med sin hjemby i maj 1705 og begav sig til Jena. Fra denne by stammer de fleste tilskrifter, hovedsagelig af slesvig-holstenske studiekammerater. Inden hjemrejsen 1708 besøgte Schreiber også Halle, Wittenberg og Berlin. Med en indførsel af Nicolaus Peter Sibbern, den senere slotspræst i Glückstadt, slutter bogen i ejers hjemby 5.3.1711.

Præstesønnen *Nicolaus Hoier* fra Flensborg, senere diakon i sin hjemby,¹⁸⁾ havde en stambog med talrige navne, de fleste studiekammerater, omtrent halvdelen landsmænd, overvejende fra Jena 1712-15.

Christian August Lüders fra Grumtoft i Husby herred¹⁹⁾ studerede først retsvidenskab i Wittenberg, hvor han 1716 fik de første navne. De fleste hilsener er dog fra Jena og Leipzig, hvor han synes at have opholdt sig det følgende år, hvilket bevidnes af en række landsmænd. I 1718 var Lüders i Slesvig, og de resterende navne frem til 1721 stammer fra denne by og Gottorp; deriblandt er der flere jurister, måske med tilknytning til hoffet.

Præstesønnen *Nicolaus Bernhard Ambders*²⁰⁾ påbegyndte sin stambog ved afrejsen fra Greifswald – efter to års studier – i april 1726. Kort efter blev han immatrikuleret i Jena, hvor han ligeledes opholdt sig et par år. I april 1731 finder vi ham i København på vej til udlandet og 1732-35 atter i Jena. I foråret 1737 var han i Wien, hvor flere embedsmænd ved det stedlige danske gesandtskab med legationssekretær Gerhard Ernst Frank de Frankenau i spidsen indskrev deres navne. I juli 1737 var han i Paris, og stambogen slutter med en indførsel i Hannover 20.2.1738. Af

interessante hilsener bemærkes en fra professor Christian Nettelbladt i Greifswald 3.4.1726, ledsaget af et bibelcitát i runer.

Den senere russiske historieskriver *Burchard Adam Sellius* fra Tønder ²¹⁾ anlagde sin stambog under sine studier i Jena 1727 og fortsatte i de følgende år også i Halle og på de hjemlige kanter, indtil han 1732 drog til Rusland, hvor han døde som græsk-katolsk munk.

Den senere sognepræst i Moltrup *Gotthard Johan Zwergius* fra Tønder ²²⁾ har de fleste indførsler fra sine studier i Jena 1733-35, overvejende af landsmænd fra hertugdømmerne. I modsætning dertil indeholder den stambog, som den senere borgmester *Johan Lass* fra Husum ²³⁾ har efterladt sig, næsten udelukkende navne på professorer og andre høje herrer fra Halle og Jena 1741-42.

Johan Dankwart fra Husum ²⁴⁾ anskaffede sig en stambog under studier i Jena 1744, og den by blev hans faste opholdssted en årrække. Han studerede først teologi og rejste sidst på året 1747 hjem for at underkaste sig teologisk eksamen, men allerede året efter finder vi ham i Jena, hvor han nu begyndte at studere retsvidenskab. Som jurist kan han følges gennem stambogen frem til september 1754, hvorefter alle spor forsvinder. Bogen indeholder et langt og broget navnegalleri, hovedparten af hans landsmænd fra hertugdømmerne, som dengang i stort tal studerede i Jena.

Blandt ejere af de bevarede blade er foruden *Jens Ebbesen Sack*, senere sognepræst i Madum-Tim, der er repræsenteret med et enkelt blad fra Francker 1652 ²⁵⁾ og *Fr. Aug. Holmer* fra Slesvig, ²⁶⁾ der har et blad fra Jena 1674, bevaret mange blade af *Johan Adolph Axens* ²⁷⁾ stambog. Denne stammede ligeledes fra Slesvig, og efter sine studier i Kiel og Frankfurt a. d. O. har han været på en rejse til Nederlandene og England, hvilket bevidnes af adskillige indførsler fra tiden 1692-97.

Spindesiden er repræsenteret ved fire stambøger, hvoraf to har tilhørt adelsdamer. Den første er Dorte Gjøs stambog, som fortsatte sin vandring gennem familien. Den gik nu fra Sophie Krabbe, der muligvis ved sit giftermål med Otte Marsvin – der før havde været gift med en søster til stambogens anden ejer Sophie Brahe – var kommet i besiddelse af den, over til datteren *Jytte Krag*, der blev gift med Axel Sehested. ²⁸⁾ De fleste indførsler er da også, efter at den nye ejerinde havde indledt sin del med en salme på 21 vers, skrevet ca. 1695-99 på Nøragergård, hvor familien hørte hjemme. Familien Sehested tegner sig i øvrigt for omtrent halvdelen af navnene.

En anden adelsdames stambog, som fortsatte i familien, var Elisabeth Ulfeldts, som blev overtaget af døtrene *Sophie* og *Lisbeth Friis*, ²⁹⁾ idet den

Indførsel i J. C. Dommers stambog af Johann Christian Büttner, dateret Dresden 9.4.1710. Sentenserne 'Concrescit Amor motu' og 'Fortuna ut luna': Amor styrkes ved bevægelse og Lykken er lunefuld. Thott 436 8°. Lidt formindsket.

sidste synes at have været den egentlige ejer, som nævnes i en lang række indførsler. Bogen indeholder mange tilskrifter, ikke alene fra talrige fynske herregårde, men også fra Sjælland og Lolland. Blandt de sidste er Leonore Christine i Maribo kloster 7.10.1694. Stambogen afsluttes i januar 1702 på Hvedholm.

Den tredje kvindelige stambogsejer fra midten af 1700-tallet repræsenterer en helt anden type. Det drejer sig om den smukke kunstnerstambog, som er efterladt af *Johanne Fosie*, datter af kobberstikkeren Jacob Fosie og selv en habil kunstnerinde, der synes at have holdt en slags salon for sine kunstnervenner, elever og beundrere. Adskillige har skrevet deres overstrømmende hyldest til hende, ofte ledsaget af en tegning eller et stik, andre nøjedes med en ren kunstnerisk udfoldelse, dog gerne signeret. I stambogen møder vi store navne som malerne C. G. Pilo og Joh. Fr. Wahl og kobberstikkeren J. M. Preisler, desuden kobberstikkerne Gustav de Lode og Michael Keyl, radereren P. Hoverbek og medailløren P. C. Winsløv. Der er desuden enkelte elever af Jacob Fosie, således sorenskriveren Chr. Otto Willars og kobberstikkerne P. J. Grønvold og H. J. Kirksteen. Blandt Johanne Fosies egne elever kan nævnes kobberstikkeren F. C. Scholten, sekretæren i Tyske Kancelli Fr. Laub og sorenskriveren E. S. Resch. Flere af dem er dilettanter som f.eks. søofficeren Jens

Reiersen.³⁰⁾ Stambogen afsluttes 31.8.1758, dagen før ejerindens giftermål, med en indførsel af forfatteren Chr. Flensborg.

På grænsen til den anden halvdel af århundredet ligger *Maria Baack Hammerichs* stambog, som udgøres af en trykt andagtsbog med indskudte hvide blade, kun få gange benyttet til indførsler, ellers til familieoptegnelser.

En anden kunstnerstambog fra det danske monarki har tilhørt maleren *Nicolai Christian Moritz*,³¹⁾ der anlagde den under et besøg i Danzig i sommeren 1702. Allerede ved juletid finder vi ham i København, hvor han opholdt sig de følgende år. Fra 1706 synes han at have taget ophold i London, hvor han endnu var seks år senere. Den sidste indførsel er fra Slesvig 1726. Bogen indeholder en mængde skitser og tegninger af mere eller mindre kendte kunstnere, deriblandt Otto de Willarts og Balthasar Masius. Flere indklæbte tegninger bærer en ældre datering, således en af Hirschholm 1679. Den nyeste er dateret Tyberggård 1732, stambogsejerens dødsår.

Hos genealogen *Terkel Klevenfeldt* er hovedvægten lagt på det heraldiske – på våbentegninger, men hans stambog rummer dog også indførsler uden våben. Det hele er blevet til i første halvdel af 1742, da ejeren opholdt sig i Nederlandene.³²⁾

Nær beslægtet med ovennævnte Jørgen Leths stambog er den lille pietistiske bønnebog med ubeskrevne venstresider, som *Bastian Gerhard Wessel* har benyttet. Vi møder ejeren for første gang i juni 1740 i Lauchstädt. Derfra rejste han til Danmark, men vendte 1741 tilbage til Halle. Året efter var han atter i Danmark, og i sommeren 1743 drog han over Haderslev og Altona til Wernigerode, Halle og Köthen. Samme efterår vendte han tilbage og opholdt sig fra nu af hovedsagelig i København og på Fredensborg. I efteråret 1750 rejste han til Trankebar, gjorde i begyndelsen af 1751 ophold ved Kap det Gode Håb og var i Trankebar i august-september samme år. Derefter afsluttes stambogen med indførsler fra København i efteråret 1753. Indholdet røber intet om ejerens profession, heller ikke hans nationalitet er kendt. Hans tilknytning til de pietistiske kredse er tydelig, navnlig under opholdet i Wernigerode 1743, hvor en række medlemmer af den grevelige Stolbergske familie og flere missionærer, deriblandt Anton Heinrich Walbaum, skrev i stambogen. I København og navnlig på Fredensborg synes Wessel at have haft forbindelser med hoffets betjente af lavere rang, og det kunne tænkes, at han blev anvendt som budbærer. I Trankebar mødte han de stedlige missionærer: Ole Maderup, Joh. Chr. Wiedebrech, Joh. Balth. Kohlhoff o.a. Ingen indførsler henvender sig personligt til ejeren, man

takker som regel blot Gud, med eller uden nærmere motivering. Wessels profession lader sig dog bestemme gennem journalen på det skib, som bragte ham til Trankebar, nemlig „Cron Princessen af Dannemarck“, hvor han var påmønstret som skibskok.³³⁾ Skibet forliste på hjemvejen ved Sydafrika, men både Wessel og hans stambog blev reddet.³⁴⁾

To stambøger skiller sig ud fra andre, idet der her egentlig er tale om almissecindsamlingsbøger. Den første har tilhørt en præst ved navn *Michael Christophori*, antagelig fra Pommern, der synes at have mistet sit embede. I tiden 1652-53 drog han gennem Danmark, fra by til by og navnlig fra præstegård til præstegård, med en stambog, som indeholder over 300 indførsler fra det danske monarki, de fleste fra Jylland. Ved adskillige navne er der anført et pengebeløb, en markering af rejsens og stambogens egentlige formål. Endnu tydeligere træder dette frem ved den bog, som *Hans Gentzmer*, der 1664 var blevet afsat fra sit embede som præst i Tandslet på Als, anlagde 1669.³⁵⁾ Den indledes ligefrem med en redegørelse for, at ejeren på grund af sygdom ikke længere kunne påtage sig arbejde og derfor i største blufærdighed var nødt til at bede om en ringe skærv. Derefter følger en række indførsler næsten lige til ejerens død i januar 1683, til dels med et tilføjet pengebeløb. Mange embedsbrødre har dog kviet sig ved at notere beløbet, men trøstens ord mangler sjældent. Ved bibelcitater og ordsprog formaner ejeren til at tage sin skæbne med fatning og også i modgang at bøje sig for Guds vilje. Bogen er indrettet således, at den udmærket kunne fungere som en indsamlingsliste, som kunne overlades til en anden person og så sendes fra sted til sted, og det fremgår da også af visse indførsler, at den pågældende har sendt sin skærv.

Endvidere er der i alt seks stambøger, hvis ejere stammer fra andre lande, men har en så nær tilknytning til det danske monarki, at de må tages med under denne gruppe. Der er først *Georg Pasch* fra Danzig, der havde gennemrejst Tyskland (1684-87), Nederlandene (1687-88) og England (1688), med mange navne fra adskillige ærværdige universiteter i sin stambog, inden han 1689 kom til Kiel, hvor stambogen slutter i april samme år. Først i september blev han indskrevet i matriklen, og han forblev i Kiel resten af sin levetid som professor, sidst i teologi.

Fra Güstrow stammer *Gustav Schrödter*, hvis stambog, nærmest et poesi-album med lange digte, markerer hans studium og ophold i Wittenberg, hvor han blev indskrevet 30.4.1689 og opnåede magisterværdigheden 15.10.1691. Senere trådte han i dansk tjeneste, var fra 1698 legationspræst i Spanien og Frankrig, blev 1708 sognepræst i Süderau og virkede fra 1712 til sin død i Glückstadt.³⁶⁾

Johann Christian Stockmann fra Hildenstedt i Sachsen kom efter sine studier i Halle, Jena og Leipzig (1716-21) og ophold i forskellige tyske byer omkring 1726 til hertugdømmerne. Efter nogle års forløb begav han sig til København, hvor han ses at være endnu 1740, samme år da han blev diakon i Dreisdorf og året efter sognepræst.³⁷⁾ Stambogen har siden da kun været fremme til benyttelse en enkelt gang, da den senere diplomat og udenrigsminister Adolph Siegfried v. d. Osten skrev en hilsen i Dreisdorf.

Da *Johann Christoph Kleffel* fra Tangermünde 1720 blev immatrikuleret i Wittenberg, anlagde han to stambøger. Den ene fortrinsvis beregnet til lærere og finere bekendte findes nu i Göteborg,³⁸⁾ mens den anden, trods mange fjernede blade med mere end dobbelt så omfattende navnegalleri som den første, har været forbeholdt en bredere kreds af venner og bekendte. De fleste navne er fra Wittenberg, men også ophold i Helmstedt (1721), Leipzig (1722-23), Hamburg og Lübeck (1725) kan tidsfæstes. Fra juli 1725 har Kleffel opholdt sig i hertugdømmerne, således i Slesvig (1725 og 1727), Kiel (1727) og Tønning (1739 og 1741). Han virkede som rektor i den sidstnævnte by.³⁹⁾

Heinrich Daue, hvis stambog begynder under hans studier i Jena 1738, var født i Lübeck, men hans fader Hartvig havde under den store nordiske krig stået i dansk tjeneste, og til Danmark drog også hans tre sønner. Mens de to andre efter nogen tid atter gik til Lübeck, blev Heinrich i Danmark og opholdt sig en tid på Fyn, hvor han var regimentsauditor. Med et enkelt navn fra 1756 i København slutter bogen, hvis ejer senere blev herredsfoged i Nordslesvig.⁴⁰⁾

Christian Gottlob Mengel fra Schweidnitz i Schlesien begyndte sin stambog 1739 i Leipzig og Dresden, inden han året efter begav sig til København, hvor han først var ansat hos boghandler Jacob Preuss. Da denne kort efter faldede, fortsatte han som selvstændig, dog uden større anseelse, og døde 1769 i stor fattigdom. Hans stambog indeholder nogle spredte indførsler fra hans tid i København, blandt andet af hans hustru Engel Margrethe Mengel.⁴¹⁾

Nogle få danske stambøger fra denne periode befinder sig uden for Kgl. Bibl. I Rigsarkivet findes en stambog, som har været benyttet af *Johan Sperling* fra Odense under hans studier i Tübingen og Strassburg 1655-56. Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg har et fragment med fire indførsler 1681 fra Jena, en rest af *Anders Knudsen Borbergs* stambog.

Den senere landsdommer og historiske forfatter *Peder Benzon Mylius* foretog 1710-11 en rejse til de sachsiske universitetsbyer. Hans stambog fra rejsen er bevaret i Rønningesøgårds arkiv i Landsarkivet i Odense.

Den antikvariske samling i Ribe har et album, som har tilhørt provinsialmedikus *Ancher Anchersen* og er benyttet hovedsagelig under hans studierejse til Leipzig, Halle og Strassburg 1728-30. Endvidere besidder Herlufsholm skoles bibliotek et rigt illustreret album, som har tilhørt *Christoffer Woldike* fra Helsingør og er blevet benyttet i tiden 1742-46, foruden i København bl.a. i Halle, Leipzig og Kiel.

Mange stambøger fra hertugdømmerne er i tidens løb kommet til biblioteker, museer og arkiver i Slesvig-Holsten, de fleste stammer dog fra tiden efter 1750. Fra tiden før har universitetsbiblioteket i Kiel stambøger for *Johann Christoph Hennings* fra Plön med indførsler hovedsagelig fra Jena 1731-36 og for *Heinrich Zeise* fra Haderslev fra hans rejser og studier i Göttingen, Halle og København 1737-41. Det slesvig-holstenske landsbiblioteks ret omfattende samling indeholder bl.a. stambøger for *Anders Ambders* fra Westerland med de fleste indførsler fra Kiel 1725, for *Eberhard Weinmann* fra Süderstapel fra hans studier i Jena 1734-36 og for *Friedrich Reyher* fra Kiel med navne fra Kiel og Jena 1743-48. Endvidere kan nævnes stambogssamleren *Olaus Heinrich Mollers* eget album med indførsler hovedsagelig fra Jena og andre sachsiske byer 1734-47, men også fra København og Flensborg frem til 1765. Det findes i stadsarkivet i Flensborg.⁴²⁾

Af stambøger med særlig tilknytning til Danmark i udenlandske samlinger må fremhæves *Gottlieb Schützes* album i The British Library i London. Ejeren er født i Wernigerode, men flyttede 1738 med familien til Altona og blev senere dansk diplomat. Stambogen indeholder mange indførsler fra ejerens virke som hovmester for to unge grever af familien Schack i Sorø 1748-51.⁴³⁾

Udenlandske stambøger. I modsætning til de tidligere behandlede perioder, hvor Sydtyskland er forholdsvis stærkt repræsenteret, kommer de fleste ejere nu fra Nordtyskland. Denne tendens er ret tydelig i begyndelsen af 1700-tallet, hvor samtidig de fleste stambøger er ført under studier i Jena og Halle, i mindre grad i Wittenberg og Leipzig, med besøg i omliggende byer. Så godt som alle hører hjemme i det tyske sprogområde. Kun i to tilfælde markeres et hjemsted udenfor. Det gælder således for *Paulus Galli* fra Ungarn, der 1655-56 studerede i Wittenberg, men efter at have virket som protestantisk præst blev tvunget til at forlade sit hjemland. Som exulant vendte han 1674 tilbage til Sachsen med sin stambog fra studietiden som rejseselsager og vidne. Han besøgte atter Wittenberg, drog videre til Hamburg og befandt sig i sommeren 1675 i Dresden, hvor han mødte adskillige skæbnefæller fra Ungarn. De sidste

indførsler er fra samme efterår, da han var i Schlesien, hvor også flere ungarske protestanter havde søgt tilflugt.

Mere exotisk forekommer *Peter Ayerschöttel*, hvis hjemsted angives at være Recife del Pernambuco i Brasilien. I øvrigt betegnes han som „art. pict. stud.“, altså student i malerkunst, og har måske været en af dem, der tjente til livets ophold ved at udsmykke stambøger. Han har hovedsagelig opholdt sig i Altdorf og Nürnberg i tiden 1673-74, senere også i Augsburg (1675) og Wien (1676). Han har haft forbindelser i universitetskredse, idet stambogen indledes af rektoren i Altdorf, Johann Conrad Dürr, og adskillige andre lærere og studenter gør ham følgeskab, men i den i øvrigt brogede skare findes tillige andre: malere, guldsmede, stenhuggere og parykmagere, hvis indførsler ofte ledsages af mere eller mindre originale kunstneriske udfoldelser, som det var almindeligt i en kunstners stambog. Familien Ayerschöttel hører i øvrigt hjemme i Nürnberg, og flere indførsler bekræfter et slægtskabsforhold. Samtidig betegnes ejeren af Joachim Giese fra Husum som landsmand og skolekammerat, må altså være beslægtet med eller måske ligefrem en søn af Christoph Ayerschöttel, der kom til Husum 1655.⁴⁴⁾ Hans forbindelse med Brasilien har det ikke været muligt at få bekræftet, men måske er han født under familiens eventuelle ophold i Recife.

En enkelt stambog har været ejet af brødrene Paritius i fællesskab, og det fremgår yderligere af indførsler, at de har været malere. Den ene af dem har antagelig været den sachsisk-anhaltske hofmaler *Christian Jacob Paritius*, hvis initialer smykker bindet, og det er sikkert også ham, der har ejet et par andre stambøger, som gennem Templers og Thotts samlinger ligeledes er kommet i Kgl. Bibl.⁴⁵⁾

Bortset fra dem, der slog sig ned i det danske monarki, har kun få af de udenlandske stambogsejere besøgt Danmark. I september 1684 kom den senere sognepræst i Isernhagen og Celle *Sigismund Hosmann*⁴⁶⁾ efter en rejse, som havde ført ham rundt om Østersøen, over Königsberg, Østersøprovinserne, hvor han næsten to år havde virket som huslærer, og Sverige til København. Her afsluttede han sin stambog med indførsler af professorerne *Hans Wandal* og *Ole Borch*, den nybagte magister *Hans Eriksen Mand* fra Ærø, der efter en militær karriere og deltagelse i den skånske krig kort efter blev præst i Vindeby, og endelig den tyske menigheds sognepræst *Christian Brämer*.

Da *Georg Christian Kahrstädt*, den senere superintendent i Dettum,⁴⁷⁾ der havde virket som informator ved det braunschweig-lüneburgske hof i Bevern, på vej til Sverige gjorde et kort ophold i København i februar 1698, tidsfæstes besøget ikke af lærde navne, men af *F. J. v. d. Osten*, til-

Farvelagt tegning i anonym stambog fra o. 1700, Thott 426 8°. Lidt forstørret.

hørende en officers- og embedsmandsfamilie fra Mecklenburg med adskillige medlemmer i dansk tjeneste. Foruden ham forekommer nogle parsianere, der benytter deres hjemlige sprog og alfabet.

Enkelte stambogsejere har besøgt hertugdømmerne, navnlig det nye universitet i Kiel. I juni 1681 møder vi der *David Lichtenhan*, der senere blev livlæge i Merseburg. *Albert Reinhold Lüders* fra Hamburg blev immatrikuleret i Kiel 5.10.1712, og han synes at have opholdt sig der temmelig længe, idet de sidste indførsler er fra omkring 1724, dog har han i mellemtiden også været i flere andre holstenske byer. To anonyme stambøger indeholder ligeledes indførsler fra Kiel, henholdsvis 1705 og 1713-14. Endelig er der en uidentificeret ejer af mange stambogsblade, der har opholdt sig i Altona og omegn i tiden ca. 1740.

Enkelte udenlandske stambogsejere er senere trådt i dansk tjeneste, og antagelig på denne måde er deres stambøger havnet i Danmark. Således trådte *Nicolaus Johannes Wasserschlebes* søn Joachim 1738 i dansk tjeneste og gjorde sig bemærket som sekretær i Tyske Kancelli, diplomat i Paris og deputeret i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet. Da han trak sig tilbage og kom i pengeforlegenhed, købte staten 1783 hele hans kobberstiksamling, og senere kom hans ret omfattende historiske samlinger, derunder formentlig også hans faders stambog, til Kgl. Bibl.⁴⁸⁾ I 1752 blev Johan Friedrich Camerer fra Oettingen regimentsauditor i Haderslev, og efter sin afskedigelse 1768 udnævntes han til ridefoged i Hvidding og Nørre Rangstrup herreder. Han udfoldede en ret omfattende, hovedsagelig statsøkonomisk, forfattervirksomhed, og det er gennem ham, O. H. Møller 1765 fik hans faders, lægen *Georg Albert Camerarius'* stambog.

Sprog og indhold. Indførslernes sprog ændrer sig kun langsomt i det 17. århundrede, men derefter noteres en betydelig tilbagegang for latinen og for de klassiske sprog i det hele taget, navnlig uden for professorers og lærdes kredse, mens levende sprog vinder frem, navnlig tysk, da mange stambogsejere er tyske eller har tyske forbindelser, og en stor del af dem studerer ved tyske universiteter. Fransk har altid været godt repræsenteret, og dets andel er stigende i begyndelsen af 1700-tallet, som fransk indflydelse i det hele taget.

Der kan noteres en tendens til længere indførsler, som får en mere personlig karakter, der af og til tenderer mod det uanstændige. Uartige citater findes f.eks. i J. C. Kleffels stambog. På den anden side har også pietismen sat sine spor med dybtføjte religiøse citater og sentenser, bedst repræsenteret i B. G. Wessels og Jørgen Leths stambøger.

Enkelte stambøger får ligefrem karakter som de senere poesibøger, med afskrifter af længere digte, der er forsynet med personlige tilføjelser. Et godt eksempel haves i Gustav Schrøders stambog, som endog er udstyret med et digtregister. Nic. Joh. Wasserschlebes stambog (1701-07) indeholder foruden sådanne digte tillige en række kompositioner. I andre stambøger forekommer lignende indførsler mere spredt. Enkelte digtere af lejlighedsvers benytter stambøger til deres arbejder, således Anders Beyerholm, der 1665 i Jacob Caspergaards stambog brugte 11 sider til mere eller mindre kunstfærdige hyldestdigte til forskellige medlemmer af familien og 1668 udbredte sig på næsten lige så mange sider hos Paul Nielsen Sass, idet han begræd dennes faders Niels Sass' og archidiakon Peter Dreiers bortgang.

Baroktidens foretrukne versemål: aleksandrinere, lånt fra klassisk fransk poesi, forekommer også i stambøgerne. De bedste eksempler findes i indledningerne, som undertiden kan være ret oplysende. Således skrev Peter Ayerschöttel:

Wir schreiben in ein Buch, wass ewig soll bekleiben
Weil keinen nun ein Freund, kann in dass Hertze schreiben
So stiftt es mir und ihm, hier ein Gedächtnus Mahl
dass Handt und Hertz zu gleich, auss diesen Blettern Strahl
Im Fall auch Gunst und Kunst, mag so ein Blatt erfüllen
So werd ich wo ich kann, bedancken solchen Willen
ob schon ein Leib verdirbt, doch lebt hier ein die Handt
von denen die uns hier, und dorten seint bekandt.

Hans kunstnerkollega Sigismund Ludwig Geyher benyttede lejligheden til at fremhæve malerkunstens betydning, men var dog også tilfreds med skrevne hilsener:

Die Mahlerey erlängt der Menschen kurtzes Leben,
indem durch Ihre Kunst der Todten Bildnus bleibt,
Wir wollen Ihr den Ruhm in grossen Schalen geben,
weil Sie Vergessenheit auss unssem Gräntzen treibt.
Durch Sie steht neben unss, der sonsten weit verreiset,
Durch Sie erscheinen noch die alten auf der Weltdt.
Solange man unss noch der Menschen Bildnus weiset,
wird von der Mahlerey das grösste Lob gefällt.
Hier werthe Freundte wird kein Mahlrey aussgebetten
mir fällt nur dieses ein, weil ich ein Mahler bin.

Die Schreibefeder mag des Pinsels Stell' vertreten,
 Sie setzt durch ihre Krafft auch oft was schönes hin.
 Ihr werdet höchst geneigt auf diese Blätter schreiben
 auch Federn können das, wass sonst die Pinsel thun,
 Ich werd ob solchen Dienst Euch ewig hold verbleiben,
 Weil Eure Nahmen steets in diesen (!) Buche ruhn.

I begyndelsen af 1700-tallet blev grundtonen djærvere, samtidig med at venskabet dyrkedes mere inderligt. Ved siden af de dybt religiøse pietistisk prægede stambøger med lutter bibelcitater forekommer andre, hvor selv teologistudenter udtrykker glæde og forståelse for livets verdslige sider. Dette kan belyses ved en række eksempler fra Joh. Chp. Kleffels stambog, som spænder vidt i den henseende. En kæk teolog fra Schlesien, Daniel Theophil Cochlovius, skrev 15.7.1720 i Wittenberg, idet han tilføjede en duelscene som illustration:

Was mir gefällt, das ist: Ein Buch, und blankes Schwerdt
 Ein paar Pistohlen, und ein wohlgesattelt Pferd!
 Hat mich jemand touchirt, so zeig ich ihm den Degen,
 Ist ihm sein Leben lieb, so muss er mich erlegen.

En anden teolog, Joh. Sam. Voigt fra Franckenstein i Sachsen, prøvede 31.1.1723 i Leipzig at tilgodese både de himmelske og jordiske goder:

Dem Himmel opffre dein Gemüthe,
 Und den galanten Leib der Welt,
 Dess Morgens rühmst du seine Güte,
 Des Nachts die, so dir gefällt.
 So kanstu ohne Heuchel Schein,
 Halb geistlich und halb weltlich seyn.

Han blev sekunderet af Joh. Gottlieb Uhlich fra Chemnitz, der 4.9.1723 skrev den kortfattede, ret ofte benyttede version af samme tema, her i en tosproget udgave:

J'aime Dieu & une belle Dame
 L'un pour le corps, l'autre pour l'ame.
 Jesum in Herzen, das Mägdgen in Arm.
 Eines macht seelig, das andere macht warm.

Ved et sikkert lystigt møde på „Neukrug 3 Stunden von Wittenberg“ den 13.5.1723 har flere studiekammerater indskrevet deres hilsener, særlig bramfrit den senere højt æstimerede hofpræst på Glücksborg Philip Ernst Lüders fra Flensborg, og lidt mere tilbageholdende Peter Steffens fra Ejdersted, senere advokat i Tønning, der digtede:

Als Adam und Eva sich heimlich versteckten
da nahmen sie ein Feigen Blatt
Womit Sie diejenige Schande bedeckten
die Ihre Schuld entblösset hat:
Doch unsere Jungfern entblößen die Schande,
Was macht es? Es wachsen keine Feigen im Lande.

Glæden ved livet ledsages ofte af frygten for døden. I stærk modsætning til denne djærve og naive studenterpoesi står i samme stambog andre dybt alvorlige indførsler; f.eks. skriver Joh. Georg Mänling fra Kreuzburg i Wittenberg 27.2.1720:

Was hilfft der Erden Schatz, was helffen ihre Titel
Von aller Herligkeit bleibt nur der Sterbeküttel!

Indførslen er illustreret med en ligskjorte, og måske havde skriveren allerede en forudanelse om sin snarlige bortgang. Af en tilføjelse fremgår det, at han er død i Jena 2.5.1720, altså mindre end tre måneder efter at verset var skrevet.

Stambogsvers kunne også benyttes til at aflægge beretning, navnlig om studentertilvets genvordigheder. I Heinrich Daues stambog udbreder J. G. Unruh fra Lüneburg sig i en indførsel af 12.12.1740 i Jena over to sider med „Betrachtungen des heutigen Zustandes der Universität Jena“, hvor han beklager sig over de nidkære moralens vogtere, som benytter enhver lejlighed til at slæbe de stakkels studenter til pedel eller prorektor, smide dem i studenterfængsel (carcer) eller i hvert fald idømme dem en klækkelig bøde.

Dansk er efterhånden ret godt repræsenteret, og med benyttelse af modersmålet kommer samtidig en friere tone. Enkelte forsøger at frigøre sig for de gængse stambogsvers og citater eller søger i hvert fald at omskrive dem i mere humoristisk retning. Der indflettes gerne en hentydning til ejeren. Den senere sognepræst i Jyllinge og Gundsømagle Ferdinand Treu skrev således under sine studier i Jena i august 1733 i G. J. Zwergius' stambog:

Kiæmper Alle Folk forskrecker
 Og som Voldsmænd Livet stecker,
 Meer man elske maa een Dverg,
 Dog kand Kiæmpe: Moed og Ære
 I de rare Dverge være
 Dett beviiser Mons:r Zwerg.

Dertil føjede han sit valgsprog:

Snacke Dansk, I hulde Sønner
 Hvilke Dannemark belønner.

Studenterhyldesten er dog intet at regne imod de panegyriske digte, som de kunstdyrkere, der opvartede Johanne Fosie, skrev i hendes stambog, idet de mobiliserede alle deres digteriske evner for at give udtryk for taknemmelighed og beundring. Et eksempel herpå leveres af E. S. Resch, der 1.2.1747 skrev:

See smukke Jomfrue! see et meget ringe Stykke
 Som ieg uværdig her for hende viiser frem
 Udbeedende mig at det have maae den Lykke
 Blandt andre deris og at nyde hendes Hiem
 Det er kuns slet og ret, men hendes mange Dyder
 Og store Artighed behageligen skal
 Jo overskygge slet de Feil og store Lyder
 Dem hun, som Mæster, seer at findes uden Tal.
 Jeg siiger Mæster, thi hun dette meriterer
 Blant store Mæstere hun billig regnes kand
 Og vores Dannemark ey liidet sig flaterer
 At det en Jomfrue har til Mæster i sit Land.

I begyndelsen af 1700-tallet besøgte ved siden af Jena ofte Halle, hvor interessen samlede sig om det berømte vajsenshus og dets stifter *August Hermann Francke*. Allerede 2.8.1694 skrev han i Glaucha i Monasse Monrads stambog, og den sidste hilsen er af 26.3.1727 kort før hans død, til Nicolaus Bernhard Ambders. I samme stambog havde dagen før sønnen *Gotthilf August Francke* skrevet, hvis navnetræk tillige findes hos Jens Henriksen Schou (20.3.1742) og Niels Randulf With (8.1.1742). I Halle opholdt sig dengang også *Adam Struensee*, den senere superintendent i hertugdømmerne, fader til lægen med den hurtige og brat afsluttede kar-

Den hellige Frans. Laveret tegning af Andreas Bodan (1656-96) indsat i Sigismund Ludwig Geyhers stambog, Thott 1284 4°. Lidt formindsket.

riere i dansk tjeneste. Faderen havde fra 1732 i et kvart århundrede sit virke som præst og skolemand i Halle, fra 1747 havde han et teologisk professorat. Hans navn findes i flere stambøger, bl.a. hos Jens Henriksen Schou (23.3.1742).

Endelig kan nævnes *Johann Andreas Manilius*, medarbejder ved det jødi-

ske institut i Halle, der 29.3.1742 skrev en hilsen i sidstnævntes stambog – nogle måneder senere var han i København.

Tegninger og udstyr. Mens forholdsvis flere kunstnere anlægger en stambog, ofte rigt illustreret af venner og bekendte, bliver andre stambøger fattigere på sådant udstyr. Navnlig våbentegninger er efterhånden en sjælden foreteelse, findes undertiden på titelbladet, men er kvalitetsmæssigt betydelig ringere udført end de fine miniaturtegninger fra tiden ca. 1570-1630. En undtagelse herfra udgør Terkel Klevenfeldts stambog, hvor den heraldisk interesserede ejer 1742 har ladet tegne en række våbener og fået ejernes navnetræk i tilgift. I stedet for et manglende våben brugte man nu lejlighedsvis seglaftryk (Andr. Brückner).

Der forekommer de sædvanlige allegoriske motiver, og der tegnes også blomster og dyr, således findes i Heinrich Pohlmanns stambog en kluntet elefanttegning. Danske stambøger er iøjnefaldende fattige på de sædvanlige studenterlivsillustrationer, ejerne har måske ment at kunne spare denne udgift. De fleste tegninger af denne art findes i Joh. Chp. Kleffels stambog.

Mens man i 1600-tallet endnu lagde vægt på bindet og papirets kvalitet, er de fleste stambøger fra begyndelsen af 1700-tallet ret tarveligt udstyret og udviser en dårlig papirkvalitet, som ikke altid er blækfast. Mod periodens slutning spores en bedring, og dette gælder også illustrationernes mængde og kvalitet. Dette mærkes først på titelbladet, som nu atter bliver udført med større omhu. Det er også en ret væsentlig detalje, ofte den eneste hjælp til at bestemme bogens ejer. Samtidig øges antallet af tegninger af studenterlivets særlige begivenheder, som navnlig blev foreviget ved de tyske universiteter.

Formatet er næsten udelukkende tværoktav, sommetider, navnlig i 1700-tallet, betydelig længere og til dels bredere, således at det tangerer kvartformatet. Den egentlige oktav forekommer kun ved et par stambøger, som er fortsat i slægten, og ved Hans Gentzmers bog.

Afslutning. Den omhandlede periodes stambøger spænder vidt; det er en nedgangsperiode for de fornemme adelsstambøger, men opgangstid for djærve borgerlige venskabsbøger, blandet med pietismens sværmerisk-inderlige med bønner og skriftsteder. Ejerkredsen udvides til lavere sociale lag med en religiøs skibskok på nederste trin. Studenterstambøgerne bliver nu i højere grad til venskabs templer, hvor dyrkelse af kammeratskabet ofte antager overdrevne former, en udvikling som fortsætter i næste periode og samtidig fører frem mod en ny kulmination.

94. *Zwergius*, Gotthard Johan, fra Tønder, sognepræst i Moltrup, † 1751. 114 indførsler 1733-36 fra Jena, Halle, Glückstadt og Helsingør. – Prov.: Gave fra ejeren til O. H. Møller 1741 (kat. nr. 102). – *NKS* 401, 8°.

95. *Anonym*. 44 indførsler 1653, 1664 fra Nürnberg og Regensburg, med 1 portrætskik. – Prov.: Temler s. 367 nr. 74. – *Thott* 440, 8°.

96. *Anonym*, cand. jur., fra Anhalt. 75 indførsler 1659-66, 1704 fra Dessau, Zerbst, Helmstedt, Braunschweig, Leipzig, Wittenberg, Liegnitz, Frankfurt a. d. O. o.a.st. – Prov.: Temler s. 366 nr. 49. – *Thott* 421, 8°.

97. *Anonym*, jurist (fra Nürnberg?). 4 indførsler 1660-63, 1666 fra Regensburg, Jena, Bremen og Wien i Joh. St. Deckers stb. – *Thott* 441, 8°.

98. *Anonym*, fra Oldenburg/Westfalen. 38 indførsler 1695 fra Halle. På første blad M.E.G. 1713, derefter 17 sider med tegninger og skitser, desuden en tegning (s. 122). Ejeren muligvis identisk med Friedrich Joachim v. Münnich, sml. s. 249. – Prov.: Temler s. 366 nr. 54. – *Thott* 426, 8°.

99. *Anonym*, fra Celle. 94 indførsler 1704-07 fra Jena, Eisenach, Berlin, Kiel o.a.st. – *Thott* 390, 8°.

100. *Anonym*, fra Mecklenburg. 11 indførsler 1709-16 fra Lübeck, Kiel og Koldenbüttel. – *Thott* 580, 8°.

101. *Anonym*, fra Berlin(?). 80 indførsler 1722-30 fra Görlitz, Halle, Dresden, Leipzig, Töplitz, Berlin, Praha, Regensburg o.a.st. 1 våben-tegning og 10 andre ill. – Register foran i bogen. – Prov.: Temler s. 366 nr. 40. – *Thott* 413, 8°.

102. *Anonym*, fra Hamburg(?). Stambogsblade ca. 1740-42 fra Göttingen, Kassel, Hamburg, Altona, Elsfleth o.a.st. i *Thott* 511, 2°.

NOTER

- (1) Sml. hans rejseberetning, *Memoirer og Breve XXIX*, 1919, s. 53 ff. – (2) Stambogen beskrevet af H. D. Schepelehn i: *Kulturminde*, ny rk. bd. V, 1965, s. 76 ff. (3) J. F. Kinch, *Ribe Bys Historie og Beskrivelse II*, 1884, s. 411. Han forveksles ofte med bispens Hans Wandal (1624-75), således hos H. Friis-Petersen (*Personalthist. Tidsskr.* 14: III, 1961, s. 178) og i O. H. Møllers auktionskatalog. – (4) Th. O. Achelis, *Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864*, 1966, (herefter citeret Achelis) nr. 2326. Sml. samme i: *Heimatblätter für den Kreis Sonderburg* 6, 1927, s. 72-78. – (5) Achelis nr. 2454. – (6) Achelis nr. 2716. – (7) Achelis nr. 2842. – (8) Achelis nr. 3963. (9) Achelis nr. 3087. – (10) Achelis nr. 3112a. – (11) Achelis nr. 3192. – (12) Achelis nr. 3831. – (13) Achelis nr. 3737. – (14) Achelis nr. 3846. – (15) Achelis nr. 3970.

- (16) Achelis nr. 5316. – (17) Achelis nr. 4224. – (18) Achelis nr. 4619. – (19) Achelis nr. 3712. – (20) Achelis nr. 5045. – (21) Achelis nr. 5087. – (22) Achelis nr. 5277. (23) Achelis nr. 5619. – (24) Achelis nr. 5760. – (25) Sml. Bjørn Kornerup, Ribe Kate-dralskoles Historie II, 1952, s. 35. – (26) Achelis nr. 3203. – (27) Achelis nr. 3778. (28) Sml. Vor Fortid III, 1919, s. 371 ff. – (29) Emil Madsen (Vor Fortid III, 1919, s. 367) går på grundlag af en seddel ud fra, at den tredje ejer har været Elisabeth Hen-riksdatter Friis, en sønnedatter af Jesper Friis. Stambogen indeholder hendes egen ind-førsel (bl. 117: 4.8.1698 på Brudagergård), skrevet på „Faster Lisabeths Begæring“.
- (30) Alle i Weilbachs Kunstnerleksikon I-III, 1947-52, passim. – (31) Weilbach II, 1949, s. 395. – (32) Sml. ovf. note 1. – (33) Skibsjournal i Rigsarkivet, Vestindiske arkiver nr. 670, bl. 20. – (34) Af andre pietistiske stambøger kan nævnes Lars Dalhoffs med indførsler fra 1733, afskrift i Ledreb. 395, 2° (uddrag i: Kirkeh. Saml. 5:IV, 1907-09, s. 358-365) og Jens Rennords fra 1734-38 (uddrag i: Kirkeh. Saml. 3:I, 1874-77, s. 370-387). – (35) Udførligt behandlet af Vello Helk i: Kirkeh. Saml. 7:VI, 1968, s. 553-574. – (36) Otto Fr. Arends, Gejstligheden i Slesvig og Holsten II, 1932, s. 246. (37) Arends II, s. 289. – (38) Åke Davidsson, Till vänskapens lov, Göteborg 1971, s. 26f. – (39) Flere breve fra ham fra Tønning 1753-56 i Ledreb. 431, 2°. – (40) J. C. W. & K. Hirsch, Danske og norske Officerer, 1648-1814, III:2; sml. Personahist. Tidsskr. 14:II, 1960, s. 92. – (41) I hans biografi (Dansk Biogr. Lex. (Bricka) XI, s. 260) næv-nes, at han blev gift 1754, men i stambogen indskrives hustruen Engel Margrethe Mengel sig allerede 21.6.1753. – (42) Fritz Graef i: Festschrift des Kunstgewerbe-museums der Stadt Flensburg, 1928, s. 281-299. – (43) Vello Helk i: Personahist. Tidsskr. 16:IV, 1976, s. 75-83. – (44) Weilbach I, 1947, s. 52. – (45) Sml. F & F XXI, 1974, s. 39 nr. 26: Israel Haid. – (46) Chr. Gottl. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexi-con II, Leipzig 1750, sp. 1725. – (47) Georg Seebass und Fr.-W. Freist, Die Pastoren der Braunschweigischen evangelisch-lutherischen Landeskirche I, [Wolfenbüttel] 1969, s. 75. – (48) I Kgl. Bibl.s katalog anføres Sigm. Wasserschele som ejer. Ved at sam-menholde stambogsindførsler og universitetsmatrikler kan dog kun Nic. Joh. W. komme på tale. Han blev immatrikuleret 24.7.1700 i Halle (indførsler 1700-02) og 16.6.1703 i Jena (indførsler 1703-04).

Laveret tegning af maleren Balthasar Masius, dateret København 25.1.1703, i den slesvigske maler N. C. Moritz' stambog. Overskriften: Den som ikke har penge og tøj må gå nøgen. Thott 569 8°. Lidt formindsket.

*Appendiks: Oversigt over ejere af stambøger og stambogsblade
fra tiden 1651-1750 i Kgl. Bibl.*

Oversigten er udarbejdet efter samme retningslinier som oversigterne i F & F XXI, 1974, s. 36-44 og F & F XXII, 1975-76, s. 39-88. Anonyme stambogsejere anføres til sidst i alfabetet.

1. *Ambders*, Nicolaus Bernhard, fra Burkal, kollegiesekretær, justitsråd, † 1763. 121 indførsler 1726-37 fra Greifswald, Leipzig, Halle, Jena, Helmstedt, Hamburg, København, Wien, Paris o.a.st. Indklæbet stambogsblade med indførsler af Philipp Melanchton d. y. 1601, Hugo Grotius, Hamburg 1633, og Hermann Conring, Helmstedt 1640 (den sidste til Andreas Ambders, sml. F & F XXII, s. 70f.), desuden et blad med indførsler fra Wittenberg 1678 og København 1686 (måske til Bernhard Lassæus, se denne). Med register – Thott 549, 8°.

2. *Axen*, Johan Adolph, fra Slesvig, advokat, † efter 1712. Stambogsblade ca. 1692-97 fra Kiel, Frankfurt a.d.O., Berlin, Leipzig, Wittenberg, Halle, Utrecht, London og Oxford i Thott 500, 2° og Thott 1059, 2°.

3. *Ayerschöttel*, Peter, fra Recife del Pernambuco (Brasilien), maler. 27 indførsler 1673-76 fra Altdorf, Nürnberg, Augsburg, München og Wien. 12 tegninger. – Prov.: Temler s. 367 nr. 71. – *Thott* 437, 8°.

4. *Beimelius*, antagelig *Beimbl*, Wolfgang Sebastian, fra Regensburg (imm. 28.6.1657 og 21.7.1659 i Altdorf). Stambogsblade ca. 1659-70 fra Regensburg, Hamburg, Wedel, Krempe og Altdorf i *Thott* 500, 2° og *Thott* 1059, 2°.

5. *Bertram*, Justus. Stambogsblade 1651-52 fra København i *Abrahams autografsaml.*, 4° (nr. 124 og 306).

6. *Blumenthal*, Johann Heinrich, fra Bröckel (Celle), lærer i Lüchow (Niedersachsen). 19 indførsler 1677-78 fra Helmstedt. 1 tegning. Mange blade bortklippet, deraf 17 med indførsler 1677-78 fra Lüneburg og Helmstedt i *Thott* 511, 2°. – Senere benyttet af Joh. Andr. Bortfeldt, archidiakon i Lüchow, til en fortegnelse over latinske citater (s. 1-85), „Register der fürnehmsten Sachen“ (s. 87-120), „Index prosodiacus“ (s. 121-132), „Collegium chiromanticum“ (s. 254-345, 348-368) og „Ars Medorum de somniis“ (s. 369-400) med tilføjelser til de foregående. – Prov.: Købt 1953 af Wandels antikvariat. – *NKS* 1055, 8°.

7. *Born(e)mann*, Christian, fra Delitzsch (Sachsen), poeta laureatus, rektor i Mitau (Kurland), † 1714. 95 indførsler 1660-61 fra Jena, Wolfenbüttel, Hannover, Hildesheim, Hamburg, Braunschweig, Minden, Zerbst, Magdeburg o.a.st. Foran indført mange lejlighedsdigte, valgsprog, stambogsvers o.l. På indersiden af forpermen en række navne, muligvis senere ejere, deriblandt Stephan Kenckel og Jac. Chp. Hersleb 1705. – *Add.* 48b, 8°.

8. *Bornemann*, Cosmus, fra Haderslev, jurist og borgmester i København, † 1692. 48 indførsler 1656, 1660-64 fra Rostock, København, Franeker, Groningen og Amsterdam. 3 ill. samt Københavns byvåben (stik). – *NKS* 361, 8°. Et enkelt blad (København 1660) i *NKS* 1289d, 4°.

9. *Bremermann*, Peder Christoffersen, fra København, søn af islandsk købmand Christoffer B. 32 indførsler 1651-53 fra København og Wittenberg. Bag i bogen adskillige bønner („Formula introducendi puerperas“ og „Votum pro ægrotii“). – Prov.: Danske Selskab. – *NKS* 363, 8°.

10. *Brückner*, Andreas, maler. 10 indførsler 1680-87 fra Jauer, Propst-hagen, Breslau, Danzig, Stettin o.a.st. 2 tegninger og 1 seglaftryk. Foran enkelte viseafskrifter. – Prov.: Temler s. 366 nr. 44. – *Thott* 416, 8°.

11. *Buchwald*, Frederik v., fra København, læge, † 1752. 121 indførsler 1733-35 fra Schleiz, Jena, Leipzig, Naumburg, Halle, Dresden, Lübeck, Rostock o.a.st. 1 tegning. Prov.: Temler s. 367 nr. 59. – *Thott* 550, 8°.

12. *Böswillibald*, Jacob Daniel, fra Lehmingen, præst i Flachslanden/Ansbach, † 1786. 83 indførsler 1725-27 fra Wassertrüdingen, Lehmingen, Oettingen, Ansbach, Merckendorff, Jena o.a.st. 10 våbentegninger og 2 andre ill. – Register foran. – Prov.: Temler s. 367 nr. 64. – *Thott* 430, 8°.

13. *Camerarius* (Camerer), Georg Albert, fra Oettingen, læge i Oe., † 1721. 83 indførsler 1711-19 fra Tübingen, Ulm, Amsterdam, Leiden, Halle, Wittenberg, Jena, Dresden, Oettingen o.a.st. – Prov.: Gave fra ejerens søn, dansk krigsråd Joh. Fr. Camerer, til O. H. Møller 1765 (kat. nr. 81). – *NKS* 364b, 8°.

14. *Carstens*, Nicolaus Gotthard, fra Lübeck. Stambogsfragment med 22 indførsler 1697-1700 fra Slesvig, Kiel, Lübeck, Hamburg, Helmstedt, Leipzig, Halle, Jena, Altdorf og Wittenberg. – *Thott* 581, 8°.

15. *Caspergaard*, Jacob, fra Vonsbæk, sognepræst i Starup, † 1693. 67 indførsler 1652-91 fra Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht, København, Leipzig, Halle, Wittenberg, Haderslev, Ribe o.a.st. (I tiden ca. 1671-75 udlånt til August Friedrich Jani fra Glückstadt til brug i Leipzig, Halle og Wittenberg). – Prov.: Gave fra Christopher Sass, Haderslev, til O. H. Møller 1745 (kat. nr. 18). Litt.: Th. O. Achelis i: *Heimatblätter für den Kreis Sonderburg* 6, 1927, s. 72-80. – *NKS* 365d, 8°.

16. *Christophori*, Michael, præst (fra Pommern?). Ca. 575 indførsler 1652-54 fra hertugdømmerne, Fyn, København, Jylland og Nordtyskland. – *Thott* 552, 8°.

Crudelius, Johann Jeremias, fra Jüterbog, se Siegfried, Johann, F & F XXII, s. 83f.

17. *Dankwart*, Johan, fra Husum, cand. theol., senere stud. jur. 128 indførsler 1744-54 fra Jena, Erfurt, Weimar, Quedlinburg, Hamburg og Koldenbüttel. Register foran. – *Add.* 48c, 8°.

18. *Daue*, Heinrich, fra Lübeck, herredsfoged, Tyrstrup, † 1790. 137 indførsler 1738-44, 1756 fra Jena, Erfurt, Halle, Lübeck, Raschenberg, Odense, København o.a.st. 6 tegninger. Foran kort levnedsløb 1738-45, fortsat af sønnen Severin Daue. – *Add.* 438, 4°.

19. *Dommer*, J. C., fra Regensburg. 82 indførsler 1706-29 fra Regensburg, Dresden, Leipzig, London, Utrecht, Frankfurt a. M. 13 tegninger. Prov.: Temler s. 367 nr. 70. – *Thott* 436, 8°.

20. *Ernst*, Wolfgang Philipp, fra Pappenheim (Franken), præst i Regensburg, † 1712. 255 indførsler (1643) 1679-93 fra Regensburg, Dinkelsbühl, Pappenheim, Wittenberg, Halle, Dresden, Nürnberg, Altdorf, Augsburg, Nördlingen o.a.st. 2 våbentegninger og 1 anden ill. Prov.: Temler s. 366 nr. 46. – *Thott* 418, 8°.

21. *Fosie*, Johanne, malerinde, † 1764. 20 indførsler 1747-58 fra Kø-

benhavn. 34 tegninger. – Prov.: Gave fra prof. N. L. Høyen. – *NKS* 369k, 8°.

22. *Friis*, Lisbeth, datter af Jesper F. og Elisabeth Ulfeldt, † 1716 (og hendes søster Sophie F.). Ca. 100 indførsler 1681-1702 fra Ørbæk-lunde, Holckenhavn, Brudagergård, Svendborg, Orebygård, Maribo, Hellerup, Nyborg, Søbysøgård, Brahetrolleborg, Lykkesholm, Hvedholm o.a.st. i El. Ulfeldts stb., *Thott* 560, 8°, se F & F XXII, s. 85.

23. *Galli*, Paulus, fra Diósgyör (St. Georgen), præst, senere exulant. 138 indførsler 1654-56, 1674-75 fra Diósgyör, Sempron, Bratislava, Wien, Wittenberg, Dresden, Halle, Leipzig, Cottbus, Wolfenbüttel, Helmstedt, Hamburg, Bauditz, Breslau, Görlitz o.a.st. – *Thott* 381, 8°.

24. *Gentzmer*, Hans, fhv. præst i Tandslet, † 1683. 126 indførsler 1669-82, hovedsagelig fra Fyn, men også fra Jylland (Fredericia), Langeland, Lolland, Falster, Sjælland og København, ofte med et tilføjet pengebeløb (almisse). Senere benyttet som optegnelsesbog for en lærer i Nykøbing F. ca. 1702-19. – Prov.: Danske Selskab. – Litt. Vello Helk: Hr. Hans Pedersen Gentzmer i Tandslet. Om en alsisk præst og hans „stambog“, i: Kirkehist. Saml. 7: VI, 1968, s. 553-574. – *NKS* 374, 8°.

25. *Gerstenbüttel*, Joachim, fra Wismar. Stambogsblade ca. 1667-68 fra Wismar, Goslar og Wittenberg i *Thott* 511, 2°.

26. *Geyher*, Johann Christoph, fra Regensburg, cand. jur. 153 indførsler 1659-70, 1704-21 fra Regensburg, Jena, Leipzig, Weimar, Braunschweig, Oldenburg, Wien o.a.st. 35 våbentegninger og 24 andre ill. – Prov.: Temler s. 367 nr. 77. – *Thott* 443, 8°.

27. *Geyher*, Sigismund Ludwig, fra Regensburg, maler. Ca. 30 indførsler og 40 tegninger, tildels indklæbet, deriblandt nogle ældre, de fleste dog fra 1673-83, 1704-19 fra Regensburg, Nürnberg, Würzburg, Wien, Praha o.a.st. – Prov.: Temler s. 365 nr. 7. – *Thott* 1284, 4°.

28. *Giese*, Joachim, fra Husum, hofpræst i Husum, † 1712. 56 indførsler 1670-75 fra Kaltenkirchen, Lübeck, Hamburg, Helmstedt, Altdorf og Nürnberg. – Prov.: Gave fra Christian Giese til O. H. Møller 1752 (kat. nr. 56). – *NKS* 374c, 8°.

29. *Hammerich*, Maria Baack, † 1782. 4 indførsler 1750-54. Benyttet J. G. W. Forstmann: „Evangelisches Blumen-Gärtlein...“, Leipzig-Görlitz 1747, gennemskudt med hvide blade (gave til ejerinden 14.5. 1748). Overvejende benyttet til familieoptegnelser, fortsat af Anna Elisabeth Hammerich, til 1831. – Prov.: Fra retspræsident Kai Hammerichs bo 1938. – *NKS* 817, 8°.

30. *Heurlin*, Johann Daniel, fra Suhl. Stambogsblade ca. 1654-55 fra Jena i *Thott* 1291, 4°.

31. *Hoier*, Nicolaus, fra Flensborg, diakon i F., † 1735. 199 indførsler 1712-16 fra Jena, Wittenberg, Halle og Naumburg. – Prov.: Gave fra Hoiers efterfølger Joh. Geerkens til O. H. Møller 1737 (kat. nr. 83). – *NKS 379c*, 8°.

32. *Holmer*, Fr. August, fra Slesvig, hofråd på Gottorp, d. efter 1702. Stambogsblad 1674 fra Jena i *Thott 500*, 2°.

33. *Holtzkampf*, Johannes, fra Hamburg, mag., general Wrangels feltpræst. 46 indførsler 1652-54 fra Basel, Padova, Venezia, Nürnberg, Augsburg, Giessen, Rinteln, Hamburg, Uppsala, Danzig o.a.st. – Prov.: Danske Selskab. – *NKS 378*, 8°.

34. *Hosmann*, Sigismund, fra Helmstedt, præst i Celle, † 1701. 110 indførsler 1679-84, 1693 fra Jena, Wittenberg, Lüneburg, Hamburg, Danzig, Königsberg, Riga, Mitau, Arensburg (Øsel), Stockholm, Uppsala, København o.a.st. Foran en række latinske sentenser. – Flere blade helt eller delvis fjernet, blokken beskadiget i højre kant. – Prov.: Gave fra Georg Friedrich Møller til O. H. Møller 1785 (kat. nr. 59). – *NKS 378d*, 8°.

35. *Jebsen*, Stephan, fra Rendsborg, præst i Flensborg, † 1720. 45 indførsler 1670-80, 1684 fra Leipzig, Königsberg, Frankfurt a. d. O., Küstrin, Berlin, Jena, Hamburg, Utrecht, Leiden, Oxford o.a.st., med 1 tegning, i Stephan Klotz' og Joh. Jebsens stb. *NKS 365h*, 8°, se F & F XXII, s. 77f.

36. *Jessen*, Johannes Richard v., fra Preetz. 4 indførsler 1733 fra Jena i Joh. v. Jessens stb., *Thott 194I*, 4°, se F & F XXII, s. 77.

37. *Jessen*, Paul, fra Bredsted, diakon i Bordelum, † 1694. 109 indførsler 1656-60, 1663 fra Flensborg, Bredsted, Lüneburg, Leipzig, Wittenberg, Jena, Halle, Braunschweig o.a.st. 1 tegning (af Samuel Naaman, Bredsted, 28.2.1657). – Prov.: O. H. Møller nr. 50. – *NKS 379e*, 8°.

38. *Kahlen*, Antonius, fra Lübeck. 38 indførsler 1691-94 fra Jena og Leipzig. 2 tegninger. – *Thott 379*, 8°.

39. *Kahrstädt*, Georg Christian, superintendent i Dettum v. Wolfenbüttel, † 1706. 68 indførsler 1695-98, 1703-05 fra Bevern, Wolfenbüttel, Helmstedt, Hofmünden, Bremen, København, Stockholm, Uppsala o.a.st. 7 tegninger og 1 miniatureportræt. – Register bag i bogen. – *NKS 41I*, 8°.

40. *Kall*, Abraham, fra Flensborg, præst i F., † 1756. 66 indførsler 1702-09 fra Halle og Glaucha. 1 tegning. – Prov.: Gave fra Joh. Chr. Kall til O. H. Møller 1740 (kat. nr. 77). – *NKS 379k*, 8°.

41. *Kall*, Johan Christian, fra Flensborg, orientalist, † 1775. 51 indførsler 1732-38 fra Hamburg, Jena, Halle, Naumburg, Weimar og København. Register bag i bogen. – Prov.: Gave fra ejeren til O. H. Møller 1738 (kat. nr. 101). – *NKS 379l*, 8°.

42. *Kleffel*, Johann Christoph, fra Tangermünde, rektor i Tønning, † 1753. 170 indførsler 1720-27, 1739, 1741 fra Wittenberg, Braunschweig, Helmstedt, Leipzig, Hamburg, Lübeck, Kiel, Rendsborg, Slesvig, Tønning o.a.st. 24 tegninger samt 2 stik fra Helmstedt. – *NKS 177c*, 8°. Hans anden stambog fra samme tidsrum i UB Göteborg, se Åke Davidsson, *Till vänskapens lov*, Göteborg 1971, s. 26f.

43. *Klevenfeldt*, Terkel, genealog, † 1777. 17 indførsler 1742 fra København. 13 våbentegninger. – *NKS 380*, 8°.

44. *Kluge*, Johann Daniel, fra Weissenfels (Sachsen), superintendent i Zerbst, † 1768. 31 indførsler 1722-26 fra Weissenfels, Leipzig og Wittenberg. – Prov.: Temler s. 366 nr. 50. – *Thott 422*, 8°.

45. *Krag*, Jytte, g. m. Axel Sehested (d. 1710), † før 1712. Ca. 20 indførsler 1683-99 fra Viborg, Starupgård, Timgård og Nøragergård i Dorte Gjøes stambog, *Thott 155*, 8°, se F & F XXI, s. 39. Litt.: Vor Fortid III, 1919, s. 371.

46. *Krügelslein*, Peter Christoph v., fra Braunschweig. 81 indførsler 1693-96 fra Braunschweig, Helmstedt, Wolfenbüttel, Naumburg, Leipzig, Halle, Leiden og London. 3 tegninger. – *Kall 661*, 8°.

47. *Lass*, Johan, fra Husum, borgmester, † 1784. 38 indførsler 1741-42 fra Halle og Jena. Prov.: Gave fra ejeren til O. H. Møller 1744 (kat. nr. 110). – *NKS 382h*, 8°.

48. *Lassæus*, Bernhard, fra Tønder, stud. theol., † efter 1706. 36 indførsler 1673-85 fra Tønder, Slesvig, Kiel, Rostock, Leipzig, Wittenberg, Magdeburg, Helmstedt, Hamburg og Lübeck samt 2 senere indførsler, den ene 1721 i Burkal (antagelig til N. B. Ambders). 1 våbentegning. – Prov.: Gave 1719 fra fru Nissen til N. B. Ambders. – *Thott 558*, 8°. – Dertil slutter sig til *Thott 558a*, 8°, som indeholder dels udrevne blade fra den foregående stambog, med 19 indførsler fra samme tidsrum, dels løse blade fra andre stambøger, således 2 blade 1602-03 fra Johs. Lassæus' stb. (F & F XXI, s. 40), 6 blade 1632-33 fra Lübeck og Wittenberg og 2 blade fra N. B. Ambders stambog, Paris 1737. Se tillige Ambders, Nicolaus Bernhard.

49. *Leth*, Jørgen, sognepræst i Dalum, † 1787. 51 indførsler 1736-38 fra København, Ribe, Jena, Halle, Hamburg o.a.st. Benyttet „Güldenens Schatz-Kästlein der Kinder Gottes“, Halle 1734, med blanke venstresider. – Prov.: Gave 1968 fra overbibliotekar Torben Glahn. – *NKS 1242*, 8°.

50. *Leyser*, Polycarp. Stambogsblade ca. 1690-93 fra Wittenberg, Langensalza, Leipzig, Halle o.a.st. i *Thott 1291*, 4°.

51. *Lichtenhan*, David, fra Schneeberg, livlæge i Merseburg, † 1733.

Stambogsblade ca. 1679-82 fra Jena, Leipzig, Kiel, Hamburg, Utrecht og Leiden i *Thott 1291*, 4°.

52. *Lüders*, Albert Reinhold, fra Hamburg. Stambogsblade ca. 1712-44 fra Dänischenhagen, Kiel, Preetz, Hamburg, Altona o.a.st. (med tilføjelser om senere skæbne) i *Thott 511*, 2°.

53. *Lüders*, Christian August, fra Freienwillen/Grundhof, ejer af F., † 1739. 79 indførsler 1716-21 fra Wittenberg, Halle, Leipzig, Jena og Slesvig. 2 våbentegninger og 2 andre ill. – *Thott 564*, 8°.

54. *Malmogius*, Peter, fra Flensborg, sognepræst i Kropp, † 1731. 64 indførsler 1692-94 fra Danzig, Leipzig, Dresden, Altdorf, Nürnberg, Coburg, Schleusingen, Schmalkalden, Eisenach, Erfurt, Weimar, Jena, Schulpforta, Wittenberg, Magdeburg o.a.st. – 1 ill. – Prov.: Gave fra Broder Ingversen, archidiakon i Husum, til O. H. Møller 1759 (kat. nr. 67). – *NKS 386n*, 8°.

55. *Mejer*, August Franz, fra Lübeck, jurist, kannik i L., † 1703. 82 indførsler 1676-79 fra Lübeck, Rostock, Jena o.a.st. 2 ill. – *Thott 384*, 8°.

56. *Mencelius*, Johann Wilhelm, søn af læge Joachim M., fra Strelitz. 48 indførsler 1683-84 fra Regensburg, Dessau, Zerbst, Jena, Leipzig o.a.st. – Prov.: Temler s. 366 nr. 51. – *Thott 423*, 8°.

57. *Mengel*, Christian Gottlob, fra Schweidnitz/Schlesien, boghandler i København, † 1769. 31 indførsler 1739-62 fra Dresden, Leipzig og København. 3 ill. – Prov.: Temler s. 368 nr. 84. – *Thott 566*, 8°.

58. *Moltke*, Johan, boghandler i København, † 1664. 99 indførsler 1653-61 fra København, Stralsund, Greifswald, Rostock, Wittenberg, Leipzig, Tübingen, Heidelberg, Nürnberg, Strassburg, London, Paris, Amsterdam, Hamburg o.a.st. 2 våbentegninger og 3 andre ill. – *Thott 568*, 8°.

59. *Monrad*, Manasse, fra Ketting, sognepræst i Tømmerup, † 1741. 26 indførsler 1693-95 fra Wittenberg, Leipzig, Jena, Halle, Eisleben, Hamburg o.a.st. – Prov.: Gave fra sønnen Johan Ephraim M. til O. H. Møller 1744 (kat. nr. 70). – *NKS 386r*, 8°.

60. *Moritz*, Nicolai Christian, fra Slesvig, maler, † 1732. 13 indførsler 1702-32 fra Danzig, København, Christiania, London og Slesvig samt ca. 70 skitser, tegninger o.a. ill. – Prov.: Temler s. 366 nr. 35. – *Thott 569*, 8°.

Münnich, Friedrich Joachim v., se nedenfor nr. 98.

61. *Paritius*, brødrene, fra Schlesien, malere. 133 indførsler 1683-1713 fra Brieg, Dessau, Merseburg, Berlin, Leipzig, Breslau, Zerbst, Halle, Bernburg, Köthen, Mühlberg o.a.st. 1 tegning. – På bindet mono-

gram „C.I.P.“ med årstal „1674“, sandsynligvis Christian Jacob Paritius, hofmaler hos hertug Leopold af Anhalt 1694-1708. (Muligvis ejer af Aegidius Guntch's stb., se F & F XXII, s. 75 nr. 49 og Israel Haid's stb., F & F XXI, s. 39 nr. 26). – Prov.: Temler s. 365 nr. 16. – *Thott* 1290, 4°.

62. *Pasch*, Georg, fra Danzig, professor, sidst i teologi, i Kiel, † 1707. 164 indførsler 1684-89 fra Wittenberg, Jena, Weimar, Breslau, Altdorf, Augsburg, Giessen, Strassburg, Franeker, Leiden, Groningen, Utrecht, London, Bruxelles, Kiel o.a.st. – *NKS* 449, 8°.

63. *Paulli*, Christian, søn af kgl. livlæge Simon P., † 1679. 33 indførsler 1663-71 fra København, Sorø og Helmstedt. Prov.: Gave 1835 fra Thorvald Hornbech til UB. – *Add.* 74, 8°.

64. *Pfannenschmid*, August Ludwig, fra Clausthal. Stambogsblade ca. 1731-34 fra Clausthal, Osterode, Helmstedt og Jena i *Thott* 511, 2°.

65. *Pohlmann*, Heinrich, fra Hamburg, jurist, kgl. kancelli- og justitsråd i Glücksborg, † 1720. 12 indførsler 1653-54 fra Hamburg, Leipzig, Jena, Wittenberg og Weimar. 1 tegning (elefant). Prov.: Temler s. 368 nr. 83. – *Thott* 449, 8°.

66. *Rüdiger*, Georg, fra Scheibenberg/Meissen. 198 indførsler 1658-83 fra Regensburg, Nürnberg, Altdorf, Weimar, Jena, Augsburg, Strassburg, Colmar, Eger o.a.st. 19 våbentegninger og 5 andre ill. – Prov.: Temler s. 367 nr. 69. – *Thott* 435, 8°.

67. *Sack*, Jens Ebbesen, sognepræst i Tim-Madum o. 1652-60. Stambogsblad 1652 fra Franeker i *NKS* 1977b, 4° (gengivet i Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie II, 1952, s. 35).

68. *Sass*, Nicolaus Gottfred, fra Haderslev, præst i H., † 1755. 42 indførsler 1697-1700 fra Leipzig, Jena, Wittenberg, Haderslev, Bjert og København. Prov.: Exlibris Frederik Heymann på indersiden af forpermen. Købt på auktion 1949. – *NKS* 918, 8°.

69. *Sass*, Paul Nielsen, fra Assens, archidiakon i Haderslev, † 1700. 78 indførsler 1666-98 fra Wittenberg, Torgau, Dresden, Hamburg, Haderslev, Assens, Odense, København o.a.st. – Købt af Anker Kyster 1908. – *NKS* 524, 8°.

70. *Scharffenberg*, Hieronymus Caspar, fra Frankenhause/Thüringen. 38 indførsler 1661-66 fra Nürnberg, Jena, Altdorf, Regensburg og Altenburg. 1 tegning. – Prov.: Temler s. 367 nr. 72. – *Thott* 438, 8°.

71. *Schmollius*, Wolfgang Matthacus, fra Regensburg, stud. theol. og informator hos friherrefamilien Geyer. 283 indførsler 1658-66 fra Regensburg, Altdorf, Ulm, Augsburg, Coburg, Jena, Gotha o.a.st. – 12 våbentegninger og 9 andre ill. – Prov.: Temler s. 367 nr. 65. – *Thott* 431, 8°.

72. *Schou*, Jens Henriksen, sognepræst i Kippinge, † 1754. 25 indførsler 1742 fra Halle, Kloster Bergen, Magdeburg og Lübeck. – *Add.* 76, 8°.

73. *Schram*, Andreas, fra Thorn, stud. jur. Stambogsblade ca. 1713-19 fra Thorn, Leipzig, Danzig, Elbing og Königsberg i *Thott* 511, 2°.

74. *Schreiber*, Friedrich Gabriel, fra Glückstadt. 40 indførsler 1705-11 fra Glückstadt, Jena, Halle, Wittenberg og Berlin. – Prov.: Temler s. 367 nr. 56. – *Thott* 428, 8°.

75. *Schrödter*, Gustav, fra Güstrow, legationspræst, sen. sognepræst i Süderau og Glückstadt, † 1722. 42 indførsler (digte) 1689-92 fra Schwerin og Wittenberg. Digterregister bag i bogen. – Prov.: Temler s. 366 nr. 53. – *Thott* 425, 8°.

76. *Seckmann*, Balthasar, deputeret i Generalkommissariatet, † 1722. 14 indførsler 1669-71 fra Strassburg, Worms, Frankfurt a. M., Leiden og København. Foran overvejende franske og italienske digte. – *Thott* 574, 8°.

77. *Sellius*, Burchard Adam, fra Tønder, historiker, † 1745. 57 indførsler 1727-30 fra Jena, Erfurt, Leipzig, Halle, Wittenberg, Braunschweig, Breitenburg, Kiel, Slesvig, Flensborg og Tønder. Register bag i bogen. – Litt.: V. Helk: Om Burchard Adam Sellius, i: Kirkehist. Saml. 1973, s. 87-91. – Prov.: O. H. Møller nr. 93. – *NKS* 396f, 8°.

78. *Settelle*, Ferdinand Emanuel, fra Regensburg. 29 indførsler 1709-12 fra Jena, med to stik fra Jena. – Prov.: Temler s. 366 nr. 36. – *Thott* 409, 8°.

79. *Steinhammer*, Johannes, fra Bregling/Nybøl, rektor i Frederiksstad, † 1716. 186 indførsler 1696-1704, 1709 fra Kiel, London, Oxford, Groningen, Haarlem, Amsterdam, Rotterdam, Slesvig, Berlin, Leipzig, Halle, Hamburg o.a.st. – Prov.: Gave fra Abraham Kall, præst i Flensborg, til O. H. Møller 1738 (kat. nr. 73). – *NKS* 396n, 8°.

80. *Stockmann*, Johann Christian, fra Holdenstedt/Sachsen, sognepræst i Dreisdorf, † 1753. 92 indførsler 1716-40, 1748 fra Halle, Jena, Leipzig, Sangershausen, Eisleben, Preetz, Bornhöved, Kappel, Helsingør, København, Flensborg, Dreisdorf o.a.st. 1 tegning (kiromantisk). – Register foran i bogen. – Prov.: Gave fra Joh. Gottfr. Møller i Nortorf til O. H. Møller 1756 (kat. nr. 86). – *NKS* 396p, 8°.

81. *Stur*, Bartholomæus. 5 indførsler 1651-52 fra Riga og Wilna i Sig. Ben. Mosers stb., *Thott* 429, 8°, se F & F XXII, s. 80.

82. *Sörgels*, Johann Adam, mag. Stambogsblade ca. 1662 fra Jena i *Thott* 500, 2°.

83. *Wandal*, Jens, fra Ribe, † 1659. 85 indførsler 1657-59 fra Rostock,

Stralsund, Greifswald, Leipzig, Wittenberg, Wolfenbüttel, Giessen, Köln, Francker, Haag o.a.st. – Prov.: O. H. Møller nr. 52. – *NKS 401c*, 8°.

84. *Wasserschlebe*, Nicolaus Johannes, fra Salzwedel, borgmester i S. 112 indførsler 1701-07 fra Halle, Jena, Eisenach, Dannenberg, Lübeck, Berlin, Frankfurt a. d. O. o.a.st. 2 tegninger og mange kompositioner. Begyndelsen (indtil s. 104) mangler. – *NKS 177*, 8°.

85. *Vedel*, Bagge Laugesen, degn i Ejsing, † 1775. 6 indførsler 1723-24 fra Wittenberg i Lauge Andersen Vedels stb., *Add. 110*, 8°, se F & F XXII, s. 86.

86. *Werner*, August, fra Waldenburg/Sachsen, dr. med. 188 indførsler 1671-79, 1692 fra Naumburg, Jena, Erfurt, Nürnberg, Venezia, Padova, Altdorf, Augsburg, Halle, Helmstedt, Hildesheim, Braunschweig o.a.st. 1 tegning (Naumburg). – *Kall 662*, 8°.

87. *Wessel*, Bastian Gerhard, skibskok. 139 indførsler 1740-53 fra Lauchstädt, Fredensborg, København, Haderslev, Altona, Wernigerode, Halle, Köthen, Slesvig, Nyborg, Roskilde, Kap det Gode Håb, Trankebar o.a.st. Benyttet: Herrn W. Ludwigs Grafen Henckels Schatzkästlein, Gratz 1735, med blanke venstresider. – *Kall 680*, 8°.

88. *Wilmsen*, Conrad, fra Slesvig. 76 indførsler 1704-06 fra Kiel, Slesvig, Rostock, Wittenberg, Halle, Jena, Leipzig, Erfurt, Helmstedt, Lüneburg, Altona o.a.st. 1 tegning. – Prov.: O. H. Møller nr. 78. – *NKS 401i*, 8°.

89. *With*, Niels Randulf, fra Slagelse, sognepræst i Tårnby, † 1788. 191 indførsler 1742-48 fra København, Slagelse, Kolding, Hamburg, Leipzig, Halle, Erfurt, Jena, Wittenberg, Weimar, Göttingen, Broager, Augustenborg o.a.st. 1 stik (Göttingen). – *NKS 401l*, 8°.

90. *Woldenberg*, Johann, fra Itzehoe. 64 indførsler 1652-57 fra Rostock, Königsberg, Itzehoe, Francker, Haag, Bruxelles, Amsterdam, Köln, Sedan, London, Paris o.a.st. 1 tegning. Navnefortegnelse foran i bogen. – Prov.: Temler s. 366 nr. 55. – *Thott 427*, 8°.

91. *Vollmar*, Carl Gottfried, fra Zerbst, cand. jur., stadssekretær i Z. 19 indførsler 1682-86, 1706-07 fra Wittenberg, Zerbst og Strassburg. – Prov.: Temler s. 366 nr. 38. – *Thott 411*, 8°.

92. *Worm*, Willum, justitiarius, † 1704. 35 indførsler 1652-63 fra København, London, Louvain, Leiden, Strassburg, Tübingen, Augsburg, Padova, Rom og Mantova. – Litt.: H. D. Schepelern i: *Kulturminde*, ny rk. bd. V, 1965, s. 76 ff. – *Rostg. 32*, 8° (afskrift *NKS 2164*, 4°).

93. *Worm*, Willum, hofretsassessor, digter, † 1737. 19 indførsler 1721-24, 1729 fra Halle, Leipzig, Rotterdam, Paris og København. – *Thott 577*, 8°.

94. *Zwergius*, Gotthard Johan, fra Tønder, sognepræst i Moltrup, † 1751. 114 indførsler 1733-36 fra Jena, Halle, Glückstadt og Helsingør. – Prov.: Gave fra ejeren til O. H. Møller 1741 (kat. nr. 102). – *NKS* 401, 8°.

95. *Anonym*. 44 indførsler 1653, 1664 fra Nürnberg og Regensburg, med 1 portrætsk. – Prov.: Temler s. 367 nr. 74. – *Thott* 440, 8°.

96. *Anonym*, cand. jur., fra Anhalt. 75 indførsler 1659-66, 1704 fra Dessau, Zerbst, Helmstedt, Braunschweig, Leipzig, Wittenberg, Liegnitz, Frankfurt a. d. O. o.a.st. – Prov.: Temler s. 366 nr. 49. – *Thott* 421, 8°.

97. *Anonym*, jurist (fra Nürnberg?). 4 indførsler 1660-63, 1666 fra Regensburg, Jena, Bremen og Wien i Joh. St. Deckers stb. – *Thott* 441, 8°.

98. *Anonym*, fra Oldenburg/Westfalen. 38 indførsler 1695 fra Halle. På første blad M.E.G. 1713, derefter 17 sider med tegninger og skitser, desuden en tegning (s. 122). Ejeren muligvis identisk med Friedrich Joachim v. Münnich, sml. s. 249. – Prov.: Temler s. 366 nr. 54. – *Thott* 426, 8°.

99. *Anonym*, fra Celle. 94 indførsler 1704-07 fra Jena, Eisenach, Berlin, Kiel o.a.st. – *Thott* 390, 8°.

100. *Anonym*, fra Mecklenburg. 11 indførsler 1709-16 fra Lübeck, Kiel og Koldenbüttel. – *Thott* 580, 8°.

101. *Anonym*, fra Berlin(?). 80 indførsler 1722-30 fra Görlitz, Halle, Dresden, Leipzig, Töplitz, Berlin, Praha, Regensburg o.a.st. 1 våben-tegning og 10 andre ill. – Register foran i bogen. – Prov.: Temler s. 366 nr. 40. – *Thott* 413, 8°.

102. *Anonym*, fra Hamburg(?). Stambogsblade ca. 1740-42 fra Göttingen, Kassel, Hamburg, Altona, Elsfleth o.a.st. i *Thott* 511, 2°.

NOTER

- (1) Sml. hans rejseberetning, *Memoirer og Breve XXIX*, 1919, s. 53 ff. – (2) Stambogen beskrevet af H. D. Schepelehn i: *Kulturminde*, ny rk. bd. V, 1965, s. 76 ff. (3) J. F. Kinch, *Ribe Bys Historie og Beskrivelse II*, 1884, s. 411. Han forveksles ofte med bispens Hans Wandal (1624-75), således hos H. Friis-Petersen (*Personalthist. Tidskr.* 14: III, 1961, s. 178) og i O. H. Møllers auktionskatalog. – (4) Th. O. Achelis, *Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864*, 1966, (herefter citeret Achelis) nr. 2326. Sml. samme i: *Heimatblätter für den Kreis Sonderburg* 6, 1927, s. 72-78. – (5) Achelis nr. 2454. – (6) Achelis nr. 2716. – (7) Achelis nr. 2842. – (8) Achelis nr. 3963. (9) Achelis nr. 3087. – (10) Achelis nr. 3112a. – (11) Achelis nr. 3192. – (12) Achelis nr. 3831. – (13) Achelis nr. 3737. – (14) Achelis nr. 3846. – (15) Achelis nr. 3970.

Laveret tegning af maleren Balthasar Masius, dateret København 25.1.1703, i den slesvigske maler N. C. Moritz' stambog. Overskriften: Den som ikke har penge og tøj må gå nøgen. Thott 569 8°. Lidt formindsket.

*Appendiks: Oversigt over ejere af stambøger og stambogsblade
fra tiden 1651-1750 i Kgl. Bibl.*

Oversigten er udarbejdet efter samme retningslinier som oversigterne i F & F XXI, 1974, s. 36-44 og F & F XXII, 1975-76, s. 39-88. Anonyme stambogsejere anføres til sidst i alfabetet.

1. *Ambders*, Nicolaus Bernhard, fra Burkal, kollegiesekretær, justitsråd, † 1763. 121 indførsler 1726-37 fra Greifswald, Leipzig, Halle, Jena, Helmstedt, Hamburg, København, Wien, Paris o.a.st. Indklæbet stambogsblade med indførsler af Philipp Melanchton d. y. 1601, Hugo Grotius, Hamburg 1633, og Hermann Conring, Helmstedt 1640 (den sidste til Andreas Ambders, sml. F & F XXII, s. 70f.), desuden et blad med indførsler fra Wittenberg 1678 og København 1686 (måske til Bernhard Lassæus, se denne). Med register – *Thott* 549, 8°.

2. *Axen*, Johan Adolph, fra Slesvig, advokat, † efter 1712. Stambogsblade ca. 1692-97 fra Kiel, Frankfurt a.d.O., Berlin, Leipzig, Wittenberg, Halle, Utrecht, London og Oxford i *Thott* 500, 2° og *Thott* 1059, 2°.